

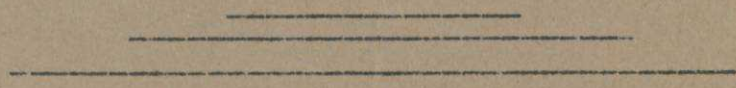
L.D. Cambridge

PROF. DR. H. DOOYEWEERD

GELOOF EN HISTORIE.

1. De zin der geschiedenis en de leiding God's in de Historie als problemen voor het Christelijk denken. *ms 1*
2. De plaats der geschiedenis in de tijdelijke wereld-orde en het ontsluitingsproces in de Schepping. *ms 6*
3. De plaats van het Geloof in het ontsluitingsproces. *ms 14*
4. Het Christelijk Geloof en de cultuur-ontsluiting. *ms 25*

febr/mri 1937.

Bookhandel E. WATTEZ
Papestraat 19a Den Haag
Tel. 110035

L.S.

Onder de auspiciën van den Kring 's-Gravenhage en Omstreken van de Vereeniging voor Calvinistische Wijsbegeerte organiseerde een comité ad hoc, samengesteld uit vertegenwoordigers van dien Kring, van de Haagsche afdeeling van Patrimonium, van de SSR-afdeelingen Leiden (SCRED) en Delft, en uit de Haagsche Gereformeerde Jeugdactie, een cursus over "Geloof en Historie" ¹⁾ waarin Prof. Dr H. Dooyeweerd gedurende het winterseizoen 1936/7 de vier lezingen hield, waarvan hierachter de door den spreker zelf opgestelde verslagen volgen.

Daar gemeend werd, dat voor deze verslagen ook in breeder kring belangstelling zou bestaan, worden ze thans mede verkrijgbaar gesteld voor hen, die bovengenoemden cursus niet volgden.

De lezer houde in het oog, dat hier slechts een overzicht wordt geboden van datgene, wat op de vergaderingen in voordracht en vragenbeantwoording door de viva vox uitteraard nader tot de hoorders kon worden gebracht.

's-Gravenhage, Februari/Maart 1937.

1) Dezelfde cursus werd ook in Rotterdam gehouden, waar hij van den aldaar gevestigden Kring der Vereeniging voor Calvinistische Wijsbegeerte uitging.

DE ZIN DER GESCHIEDENIS EN DE LEIDING
GOD'S IN DE HISTORIE ALS PROBLEMEN VOOR HET CHRISTELIJK DENKEN.

Op de groote keerpunten der wereldgeschiedenis ontwaakt bij den mensch in sterke mate het historisch besef.

Men ziet dan vaak bij hen, die niet uit God's Woord leven, een proces van geestelijke ontworteling intreden, waarbij zij alle steunpunten verliezen. Zoo ook in de geweldige overgangsperiode, die wij thans beleven. Een historistische levens- en wereldvisie wint allereerst veld: Het thema: "De ondergang van het avondland" (Spengler, Ortega Y Gasset) is mode-thema van bespiegeling geworden.

Het historisme is die levens- en wereldvisie, welke den kosmos alzijdig in den historischen ontwikkelingsgang ziet opgenomen, het geloof in onvergankelijke maatstaven en beginselen heeft opgegeven en van oordeel is, dat het voor den mensch niet mogelijk is een standpunt boven en buiten den stroom van het historisch gebeuren te kiezen. De historische wording is hier tot het één en het al verheven (Wilhelm Dilthey, Spengler en tal van anderen). Uit deze historistische levens- en wereldbeschouwing, die zich "levensphilosophie" noemt, zijn ook de moderne geestesstromingen van fascisme en nationaal-socialisme geboren. De historistische zin hunner "mythen" van "bloed en bodem" en van het "Romeinsche imperium" staat vast.

Voor het Christelijk denken brengt deze vloedgolf van historisme in de eerste plaats de noodzakelijkheid mede van ernstige bezinning op de vraag: "Wat is de zin der geschiedenis en welke plaats komt aan de historie toe in de door God aan den kosmos gegeven wereldorde?"

Wanneer men den historistischen kijk beperkt tot het tijdelijk leven in deze wereld, spreekt hij op het eerste gezicht sterk toe. Onze critische twijfel aan de juistheid van het historistisch standpunt wordt echter reeds gewekt, wanneer wij bedenken, dat in de ontwikkeling van de wijsbegeerte naast het historisme, tal van andere -ismen (psychologisme, logicisme, materialisme, aestheticisme, biologisme, enz. enz.) zijn verdedigd, die op het eerste gezicht denzelfden bedriegelijken schijn van onweerlegbaarheid bezitten en steeds hierdoor gekarakteriseerd zijn, dat zij een bepaald aspect, een bepaalde zijde van de tijdelijke werkelijkheid tot oorsprong van alle andere verheffen.

Van Christelijk standpunt is het historisme niet slechts daarom verwerpelijk, omdat het geen plaats meer heeft voor de boven-tijdelijke, eeuwige Waarheid van God's Woord. Maar ook, ja juist in verband hiermede, omdat het, door heel den tijdelijken kosmos vanuit historisch standpunt te bezien, tevens een volstrekt valschen kijk op de structuur der tijdelijke werkelijkheid geeft.

Want onze tijdelijke kosmos heeft naar de Goddelijke Scheppingsorde tal van aspecten, die door de verschillende vakwetenschappen aan een afzonderlijk onderzoek worden onderworpen en in afzonderlijke wetskringen besloten zijn. Het zijn die van getal, ruimte, beweging, organisch leven (biotisch aspect), gevoel (psychisch aspect) logische onderscheiding en verscheidenheid (logisch of analytisch aspect), historische ontwikkeling, taal (symbolische beteekening), omgang, economische waarde, aesthetische harmonie of dis-harmonie, recht, moraal en geloof.

In de gewone ervaring van het dagelijksch leven worden deze aspecten niet theoretisch uiteen-gesteld en onderscheiden, doch slechts implicite gevat als de vele aspecten van concrete dingen, gebeurtenissen en handelingen, en samenlevingsvormen (gezin, staat, kerk, bedrijf, enz. enz.).

Zoodra men echter uit deze al-zijdige ervaring der werkelijkheid bepaalde aspecten wil eliminieren, ontstaat een theoretische abstractie uit de gegeven realiteit, die zich op geenerlei wijze meer met de gewone ervaring van deze laatste dekt.

Want alle genoemde aspecten der werkelijkheid hangen onverbrekelijk met elkander samen in den tijdelijken wereldsamenhang.

Voor een theoretische levens- en wereldvisie, die deze aspecten streng behoort te onderscheiden, rijst nu aanstonds de fundamenteele vraag naar de diepere eenheid en Oorsprong dezer laatste. Zij moet

deze in den wijsgeerigen blik der totaliteit, in den blik van het geheel vatten. Daartoe behoeft echter het wijsgeerig denken een standpunt, een zgn. Archimedisch punt, van waaruit het den tijdelijken kosmos naar al diens aspecten kan overzien. En dit Archimedisch punt is slechts deugdelijk, als het inderdaad boven de tijdelijke verscheidenheid van aspecten wordt gekozen.

De gangbare wijsbegeerte heeft zulk een uitgangspunt vanaf de Grieksche oudheid niet gekozen en was daartoe ook niet bij machte, daar zij haar steunpunt buiten God's Woord zoekt. Zij zoekt haar Archimedisch punt immanent in het theoretisch bewustzijn en is daarom in al haar schakeeringen als immanentie-philosophie te karakteriseeren. Ook het historisme is een wijsgeerige levens-en wereldconceptie, ontworpen vanuit het immanentie-standpunt. Het theoretisch denken is als Archimedisch punt daarom ondeugdelijk, wijl het als zoodanig in het logisch aspect der tijdelijke werkelijkheid besloten is en als zoodanig zelve in de tijdelijke verscheidenheid van aspecten bevangen blijft.

De diepere eenheid dezer aspecten is in den tijd niet te vinden en kan door het theoretisch denken, dat zelve in den tijdelijken samenhang van aspecten besloten blijft, niet worden gevat. Waar nu toch de genoemde immanentiephilosophie een idee van die eenheid behoeft, gaat zij met behulp van het abstraherend theoretisch denken, een bepaald aspect der werkelijkheid tot oorsprong van alle andere verheffen. Dit komt neer op een theoretische verabsoluteering van dit aspect. De mogelijkheden daarbij zijn uiteraard vele. En zoo ontstaan de verschillende -ismen, waarvan het historisme slechts een specimen is.

Om dit laatste te kunnen inzien, moet men eerst hebben verstaan, dat de historische ontwikkeling inderdaad niet alle aspecten der werkelijkheid omvat, doch dat zij zelve slechts een bijzonder aspect van onzen tijdelijken kosmos vertegenwoordigt en dus in een eigen wetkring is besloten.

Dit inzicht moet voor alles worden verworven. Maar het ontbrak tot nu toe helaas ook in de gangbare Christelijke geschiedphilosophie, die veelszins compromissen met de immanentie-philosophie had aangegaan. Dat de historische ontwikkeling als zoodanig slechts in een aspect der volle tijdelijke werkelijkheid is besloten, willen wij nu aantoonen.

Op de vraag: Wat is geschiedenis? antwoorden velen: Wat in het verleden geschied is. Maar dit antwoord is in tweeërlei opzicht onjuist: 1° de historische ontwikkeling is niet tot het verleden beperkt, doch omvat ook het tegenwoordige en het toekomstige. 2° een concrete gebeurtenis of handeling heeft tal van aspecten die als zoodanig buiten den zin der historie vallen. Zoo is een mechanische beweging of een organische ademhaling of een dierlijk lust- of onlustgevoel als zoodanig zeker niet van historisch karakter.

In de gewone levens-ervaring noemen wij ongetwijfeld een belangrijke concrete gebeurtenis in haar geheel een historische gebeurtenis (b.v. het huwelijk van onze prinses). Maar dit komt, omdat men in de niet-theoretische ervaringshouding het historisch aspect terecht in onverbrekelijken samenhang met alle overige aspecten der werkelijkheid vat. Allermint beteekent dit, dat de gewone ervaring van een gebeurtenis, in historistischen trant, alle overige aspecten dezer gebeurtenis tot het historische zou herleiden.

Voor de theoretische, wijsgeerige kennishouding, die de verschillende aspecten behoorlijk wetenschappelijk behoort te onderscheiden, komt echter alles aan op het criterium, waardoor men de historische zijde van een concrete gebeurtenis van haar niet-historische zijden deugdelijk kan onderscheiden.

Daartoe komt alles aan op het inzicht in den zin, welke aan het historisch aspect der werkelijkheid eigen is.

Men heeft wel getracht het specifiek historische te karakteriseeren door de begrippen ontwikkeling en wording. Maar deze criteria zijn ondeugdelijk, evenzeer als dat, 't welk de geschiedenis wil definieeren als datgene, wat in 't verleden geschied is. Immers wij spreken ook van een organische levens-ontwikkeling bij planten en dieren, en deze ontwikkeling heeft als zoodanig geen historischen zin. En ook van wording kan men in deze niet-historische beteekenis spreken.

De eigen, onherleidbare zin van het historische laat zich slechts op juiste wijze bepalen, wanneer men vanuit Schriftuurlijk-Christelijk standpunt zijn uitgangspunt boven den tijd kiest.

Eerst dan kan men erkennen, dat de historische ontwikkeling slechts een bijzonder en eigen-geaard aspect der volle tijdelijke werkelijkheid vertegenwoordigt. Eerst dan wint men den waren blik der totaliteit over het geheel en ziet in, dat de bijzondere zin der geschiedenis zich slechts in den tijdelijken zin-samenhang aller aspecten in betrekking tot de boven-tijdelijke zin-eenheid en zin-volheid der schepping laat verstaan.

Het historisme laat zich niet deugdelijk door een ander -isme als het idea-lisme of logicisme bestrijden. Het wordt eerst in den hartader getroffen, wanneer men breekt met het immanentie-standpunt als zoodanig. De afvallige wortel, het afvallig uitgangspunt van heel de zgn. immanentie-philosophie, die in het theoretisch bewustzijn haar vasten, zelfgenoegzamen grond zoekt, moet door een inderdaad Schriftuurlijke, Christelijke wijsbegeerte worden blootgelegd. Het eenig waarlijk transcendente, boven-tijdelijk uitgangspunt der wijsbegeerte wordt ons alleen door de Goddelijke Woordopenbaring in Christus Jezus onthuld, die ons aan ons zelve ontdekt. Zij leert ons, dat uit het hart, als den religieuzen wortel van heel het tijdelijk bestaan, de uitgangen des levens zijn en dat alleen in dit hart de eeuwigheid is gelegd (Prediker).

Slechts in het hart, in den religieuzen wortel van ons bestaan en niet, gelijk de gangbare wijsbegeerte leerde, in de rede- gaan wij den tijd met al de tijdelijke aspecten der werkelijkheid te boven.

In den religieuzen wortel van het menschengeslacht, in zijn eerste hoofd Adam, had God den zin van heel den geschapen kosmos geconcentreerd in de verheerlijking Zijns Naams.

Door den zondeval heeft de menschheid deze religieuze concentratie in het hart, in het boven-tijdelijk centrum van haar bestaan, verloren. Sinds de mensch meende, iets in zich zelve te zijn en zijn religieuze afhankelijkheid van Zijn Schepper vergat, viel hij af van God en sleepte den geheelen kosmos in dezen afval mede.

Zijn zelfbewustzijn verstrooide zich in de tijdelijke verscheidenheid. Hij ging zijn God en zich zelve in het tijdelijke zoeken.

De immanentie-philosophie in al haar schakeeringen is niets anders dan de openbaring van dezen afval op het gebied van het wijsgeerig denken: afgodendienst in theoretischen zin.

Haar ware religieuze concentratie vindt de menschheid slechts terug in zelf-overgave des harten aan Christus Jezus, in Wien de religieuze wortel der schepping is herboren.

In Christus, als het Vleeschgeworden Woord, is ook het eenig mogelijk Archimedisch punt voor het Christelijk wijsgeerig denken te vinden. In Hem wordt onze blik ontsloten voor God's Woord-Openbaring en vindt het wijsgeerig denken zijn vaste boven-tijdelijk steunpunt, vanwaaruit inderdaad de blik der totaliteit over alle tijdelijke aspecten der werkelijkheid kan worden gericht. Vanuit dit uitgangspunt is de Schriftuurlijke wijsbegeerte der Wetsidee ontworpen, die over de geheele linie

1° de Goddelijke wet erkent als grens tusschen Schepper en scep-sel,

2° de Goddelijke souvereiniteit over heel het geschapene be-lijdt en

3° de onderscheiden aspecten der tijdelijke werkelijkheid, in hun beslotenheid binnen (tot elkander onherleidbare) wetskringen, souvereiniteit in eigen kring toekent.

Naar deze conceptie is de religieuze eenheid en volheid van zin der schepping in den tijd gebroken in de onderscheiden aspecten van den zin, die tot elkander onherleidbaar zijn en door de tijdelijke wereldorde in een onverbrekkelijken zin-samenhang zijn gevoegd. Vgl. het symbool van de kleurbreking van het ongebroken zonlicht in de zeven kleuren-gammas van den regenboog.

Het is de goddelijke wereldorde- en niet het menselijke den-ken-, dat aan ieder dezer aspecten en aan alle gezamenlijk hun vaste structuur en wet heeft voorgeschreven, die niet zelve in den tijd vergankelijk is, omdat zij alle vergankelijke verschijnselen binnen zulk een aspect eerst mogelijk maakt.

De tijdelijke zin-samenhang aller aspecten, door de tijdelijke wereld-orde gewaarborgd, komt ook in de structuur van ieder aspect afzonderlijk tot uitdrukking. En wel zoo, dat in deze structuur het verband met alle andere aspecten der werkelijkheid ligt uitgedrukt. Dezen stand van zaken noemen wij de universaliteit in eigen kring van ieder aspect. Juist, omdat zich aldus in elk aspect der werkelijkheid de geheele kosmische samenhang uitdrukt, verstaan wij vanuit ons Christelijk uitgangspunt, waaraan de verschillende -ismen in het wijsgeerig denken hun schijn van waarheid en overtuigingskracht danken.

.....
.....

Het tweede groote probleem, waarvoor het Historisme het Christelijk denken stelt, is de vraag, of de historische ontwikkeling een normatieve zin heeft voor ons handelen, dwz. of wij daaraan richtsnoeren voor ons handelen kunnen ontleenen.

In het traditioneele Christelijk denken was veelszins de opvatting verbreid, dat de eenige norm voor het menschelijk handelen zou zijn gegeven in de zedewet (de tien geboden). In de geschiedenis daarentegen vond men geen norm, doch alleen een zin-vol verloop van feitelijke gebeurtenissen, waarin men nochtans meende God's leiding te kunnen ontdekken.

Deze opvatting laat zich moeilijk handhaven en is ook innerlijk tegenstrijdig, inzooverre zij feitelijk aan de "leiding God's" in de historie wel degelijk normatieve zin toekent.

Dit laatste werd uitdrukkelijk gedaan door Friedrich Julius Stahl, den grooten leider der Pruisische anti-revolutionnaires in de eerste helft der vorige eeuw, wiens denkbeelden grooten invloed hebben gehad op Groen van Prinsterer in diens tweede periode.

De wijze, waarop hier, "de leiding Gods in de geschiedenis" als secundair-normatieve maatstaf voor het handelen werd verdedigd, was intusschen in menig opzicht bedenkelijk.

Alles, aldus Stahl, wat door stilwerkende krachten in een organisch ontwikkelingsproces buiten 's menschen toedoen historisch is gegroeid, moet worden beschouwd als product van God's leiding in de geschiedenis. Men moet zich hieraan onderwerpen, tenzij het met een uitdrukkelijk Gebod Gods uit de zedewet strijdt.

Deze opvatting, die de zgn. onbewuste historische krachten met een aurcool van heiligheid omgeeft, en welke Stahl er toe bracht het zgn. gewoonte-recht als "heiliger" te beschouwen dan het bewust gevormde wetten-recht, is in wezen niet van Christelijke huize, doch is afkomstig uit de romantische filosofie van den restauratie-tijd (Schelling c.s.).

Deze filosofie was een bepaalde, sterk aan de historie georiënteerde, tak der humanistische immanentie-filosofie.

Zij legde tegenover de rationalistische, aan het natuurwetenschappelijk denken georiënteerde wijsbegeerte van de 18e eeuw (de "verlichtingsfilosofie"), alle nadruk op het irrationeële en individuele in de historische ontwikkeling.

Ook zij was een vorm van historisme. Doch zij hield, in tegenstelling tot het moderne historisme onzer dagen, vast aan het geloof in boven-tijdelijke rede-ideën, welke zich in de historische ontwikkeling in allerlei individueele gestalten van "natie" en "volksgeest" zouden verwerkelijken.

Zij nam intusschen, in echt historistischem trant, aan, dat in hun tijdelijke openbaring, recht, moraal, omgangsrede, taal, kunst enz. historische verschijnselen zijn, die aanvankelijk onbewust uit den individueelen "volksgeest" voortkomen.

Deze romantische opvatting heeft bij Stahl een Christelijken tint gekregen, doordat hij haar betrok op God's leiding in de geschiedenis. Zij moet echter als een valsch innemsel in het Christelijk denken worden verworpen.

In een bekend proefschrift, in 1911 onder auspiciën van Prof. Mr. v. der Vlugt aan de Leidsche Universiteit verdedigd, en getiteld: De Grond van het Overheidsgezag in de anti-revolutionaire Staatsleer, heeft Mr. Leendertz deze historische beschouwing aan een scherpe critiek onderworpen. Deze critiek, die ook in Christelijken kring grooten indruk maakte, baseerde zich op de volstrekte scheiding tusschen norm (regel van zoo behooren) en feit (het werkelijk gebeuren). De historie zou dan bloot tot het gebied van het feitelijke behooren. Nimmer kan uit de geschiedenis dus een "norm voor het handelen"

worden

worden geput. Dit laatste wel te hebben gedaan, wordt aan alle anti-revolutionaire denkers (v.Haller, Stahl, Groen, Kuyper, Lohman) verweten.

De basis van Leendertz's critiek, de scheiding tusschen norm en feit, is van Christelijk standpunt niet te aanvaarden.

Zij is aan een anderen tak der humanistische wijsbegeerte ontleend, nl.aan de wijsbegeerte van den Duitschen wijsgeer Immanuel Kant.

Van af haar eerste ontwikkeling in de 16e eeuw had in de humanistische wijsbegeerte een innerlijke spanning bestaan tusschen twee tegenstrijdige motieven, die wij als wetenschaps- en persoonlijkheids-ideaal kunnen karakteriseeren.

Het humanisme ging uit van de soevereine vrijheid der menselijke persoonlijkheid (persoonlijkheids-ideaal). Dit was zijn religieuze grondslag. Dit persoonlijkheids-ideaal riep echter het zgn. wetenschapsideaal op, dat bedoelde met hulp van de nieuw opgekomen mathematisch-natuurwetenschappelijke denkmethode heel de tijdelijke werkelijkheid als een gesloten systeem van oorzaken en gevolgen te construeeren en daardoor soverain te beheerschen. Werd dit wetenschapsideaal tot de consequenties gevoerd, dan bleef voor de soevereine vrijheid der persoonlijkheid geen plaats over.

Kant trachtte nu een grens-scheiding tusschen beide te construeeren: De wetenschap beperkte hij tot het terrein der zinnelijke ervaring, die hij met de volle tijdelijke werkelijkheid vereenzelvigde. In deze "werkelijkheid" is volgens hem alles begrepen in een natuurwettelijken samenhang en blijft voor de menselijke vrijheid geen plaats. De soevereine vrijheid der persoonlijkheid verlegde hij in een boven-zinnelijk rijk, waarin geen natuurwetten gelden, doch alleen de norm voor het zedelijk handelen, welke de persoonlijkheid zich in volstrekte autonomie zelve stelt. Vandaar de scherpe scheiding tusschen het terrein van het "Sein" (de "werkelijkheid") en het "Sollen" (het gebied der normen).

Deze geheele, aan Leendertz' critiek ten grondslag liggende, dualistische beschouwing komt in lijnrechten strijd met de Schriftuurlijk Christelijke opvatting van de Goddelijke wereldorde, waarin alle aspecten der werkelijkheid in een onverbrekelijken samenhang zijn gevoegd.

Op Christelijk standpunt moet worden erkend, dat het historisch aspect der tijdelijke werkelijkheid in een eigen wetskring is besloten, waarbinnen de werkelijkheid aan eigen historische wetten is onderworpen.

De vraag is slechts: dragen deze wetten het karakter van normen (regelen van zoo behooren voor het handelen), dan wel van natuurwetten? Ook dit probleem laat zich eerst in een volgende voordracht tot oplossing brengen, waarin wij over de plaats der geschiedenis in de goddelijke wereldorde handelen.

DE PLAATS DER GESCHIEDENIS IN DE TIJDELIJKE
WERELD-ORDE EN HET ONTSLUITINGSPROCES IN DE SCHEPPING.

In onze eerste voordracht formuleerden wij twee hoofdproblemen waarvoor het moderne Historisme het Christelijk denken stelt.

Beide bleken terug te wijzen op de vraag, welke in het onderwerp van de tweede voordracht ligt besloten: "Welke is de plaats der geschiedenis in de tijdelijke wereld-orde?"

Wij zijn daarbij uitgegaan van de grondgedachte, dat de zin der historie als zoodanig in een bijzonder aspect der werkelijkheid, binnen een bijzonderen wetskring besloten is, en dat dit aspect onverbrekkelijk met alle andere vervlochten is.

De vraag naar de plaats, welke het historisch aspect der werkelijkheid te midden der overige aspecten inneemt, onderstelt, dat de onderscheiden wetskringen, waarbinnen zij besloten zijn, niet willekeurig door elkander zijn geworpen, maar naar God's Scheppingsplan in een vaste en onomkeerbare volgorde gevoegd zijn.

Deze volgorde nu is inderdaad een tijdsorde van vroeger en later. Daarmede is erkend, dat alle wetskringen gezamenlijk door den tijd omsloten worden en dat God in dien tijd een tijdelijke wereldorde heeft gesteld, welke aan alle vergankelijke en wisselende verschijnselen ten grondslag ligt en ze eerst mogelijk maakt.

De tijd in dezen alle aspecten der werkelijkheid omvattenden zin, mag niet worden vereenzelvigd met den zgn. klokke-tijd, waarmede wij de mechanische bewegingen van de aarde om haar as en om den zon meten.

Deze tijd toch is zelve slechts een bepaald aspect van den alomvattenden tijd. Hij is slechts de tijd in den bijzonderen zin der mechanische beweging.

De alle aspecten gezamenlijk omvattende tijd laat zich niet meten met bewegingsmaatstaven. Wij zullen hem, in onderscheiding van den klokketijd, den kosmischen tijd noemen.

Deze kosmische tijd nu, die alle wetskringen gezamenlijk omsluit en ze een vaste plaats in den wereldsamenhang aanwijst, fungeert in ieder aspect der werkelijkheid in een bijzonderen zin of modaliteit.

Wanneer wij zeggen, dat 2 in de getallenreeks vroeger is dan 4, dan drukken wij daarmede een tijdsverhouding uit in den bijzonderen, quantitatieven zin van het getal.

Vroeger beteekent hier kleiner, geringer in getalswaarde.

Wanneer wij zeggen, dat in een meetkundige figuur alle punten gelijktijdig gegeven zijn, dan drukken wij daarmede uit een tijdsorde in den bijzonderen zin der ruimte, der continue uitgebreidheid.

Zoo is er een tijdsverhouding in den zin der beweging (klokke-tijd), in den zin der organische levensontwikkeling (de organische ontwikkelingstijd van geboorte, rijping, ouderdom en afsterving), in den zin van het gevoel (de duur der elkander doordringende gevoelsmomenten), in den zin der logische analyse (het logisch eerdere en latere in een redeneering, waarbij steeds de gronden of premissen voorafgaan aan de conclusie), in den zin van de historie (waarover later), in den zin der taal (waarin de tijd een symbolische beteekenis heeft: vgl. een symbolische pauze tusschen het uitspreken van twee volzinnen), in den zin van den omgang (zoo drukt het laten voorgaan van een oudere of hooger geplaatste een beleefdheidsbetuiging uit), in den zin der economische waardeering (zoo rust het geheele economisch renteverschijnsel op een hogere economische waardeering van economisch tegenwoordige boven toekomstige goederen), in den aesthetischen zin der schoone harmonie (vgl. de oude regel voor het drama: eenheid van tijd, plaats en handeling), in den zin van het recht (denk aan de zgn. verjaring van rechten, waardoor men na een zeker tijdsverloop onder zekere voorwaarden rechten kan verwerven of verliezen, aan den juridischen zin van het verwijl bij het nakomen van verplichtingen), enz.

Zoo is dus ook de zgn. historische tijd, welke wij in perioden indeelen, geenszins eenzelve met den kosmischen tijd, gelijk het

historisme

historisme leert, doch slechts een bijzonder aspect, een modaliteit van den laatste.

Wij hebben nu weder wel te bedenken, dat in de gewone, niet-theoretische ervaring van de werkelijkheid de tijd steeds in kosmischen zin wordt ervaren, en nimmer in den abstracten zin van één zijner aspecten. Maar in die kosmische tijdservaring zijn weder alle aspecten van den tijd onverbrekkelijk vervlochten. Wanneer ik op mijn horloge zie, om te weten hoe laat het is, dan denk ik geen oogenblik uitsluitend aan den abstracten bewegingstijd, waarin de aarde haar dubbele beweging uitvoert.

Dit laatste is een theoretisch tijdsbegrip, dat slechts in de physica en astronomie thuis behoort. Veeleer is in de gewone tijdservaring de bewegingstijd van de wijzers van mijn uurwerk onverbrekkelijk vervlochten met den levenstijd, den gevoelsduur, den socialen tijd, waarin iedere tijdsruimte voor ons een bepaalde sociale taak beteekent, den economischen tijd, waarin ieder tijdsverlies als schaadelijk wordt ondervonden enz. enz.

De kosmische tijd kan slechts door den mensch ervaren worden, wijl slechts de mensch schoon naar zijn tijdelijke existentie (zijn "lichaam" niet in den abstract-stoffelijken, maar in den alzijdigen Schriftuurlijken zin des woord) in den tijd besloten, nochtans in den religieuzen wortel, in het hart van zijn bestaan, den tijd te boven gaat. Alle tijds-ervaring berust op een te zamen stooten van tijd en eeuwigheid in het hart, in het religieuze centrum van ons bestaan.

Een begrip van dezen alomvattenden tijd kunnen wij echter niet hebben, daar het begrip als verbinding van logischen en niet-logischen zin, zelve den tijd onderstelt. Immers slechts in den kosmischen tijd is het logisch aspect met alle andere aspecten vervlochten. In het wijsgeerig denken kan van den kosmischen tijd slechts een idee, d.i. een grens- of benaderingsbegrip worden gevormd. In de idee wijst het wijsgeerig denken boven zich zelve uit naar datgene, wat de wijsbegeerte eerst mogelijk maakt, wat haar voor-onderstelde is.

De kosmische tijd nu heeft een wets- en een subjectszijde. Naar de eerste zijde gezien is hij: tijds-orde, naar de tweede: subjectieve tijds-duur.

Zoo heeft het tijdelijk leven van den mensch een subjectief verschillendenduur. Maar dit tijdelijk leven is zelve onderworpen aan de kosmische tijdsorde.

In de kosmische tijdsorde breekt, naar de "Wijsbegeerte der Wets-idee" leert, de ongebroken religieuze eenheid van den creatuurlijken zin zich in de verscheidenheid van tijdelijke aspecten. Deze laatste zijn van elkander afgegrensd door grondleggende zin-modaliteiten of bijzondere wijzen (modaliteiten), waarin zich de zin in den tijd openbaart.

De kosmische tijd vervlecht al deze aspecten in een continuen, tijdelijken zin-samenhang. De zin-modaliteiten waarborgen aan de onderscheiden aspecten der werkelijkheid, in hun beslotenheid binnen eigen-geaarde wetskringen, hun souvereiniteit in eigen kring. Zij hebben in de kosmische tijdsorde een constante modale structuur, waarin de kosmische tijdsorde zich zelve uitdrukt.

Wanneer op deze wijze in de modale structuur van een aspect der werkelijkheid zich de geheele tijdelijke volgorde der aspecten in den wereldsamenhang zelve uitdrukt, dan moet deze structuur ons ook de plaats van dit aspect in de goddelijke wereldorde openbaren.

Willen wij dus de plaats van de historische ontwikkeling in de goddelijke wereldorde leeren kennen, dan dienen wij de modale structuur van den historischen wetskring te onderzoeken. Nu is in deze modale structuur van een wetskring een modale zin-kern vast te stellen, die in dezen wetskring een volstrekt oorspronkelijk karakter draagt en heel den bijzonderen zin van het desbetreffend aspect der werkelijkheid qualificeert. Deze zin-kern staat in de bedoelde structuur echter niet op zich zelf, maar is slechts gegeven in onverbrekkelijken samenhang eenerzijds met zin-momenten, die terugwijzen naar zin-kernen van vroegere, en anderzijds met zin-momenten, die vooruitwijzen naar zin-kernen van latere wetskringen.

Wij zullen de terugwijzende zin-momenten analogiëen of retro-cipaties, en de vooruitwijzende zin-momenten anticipaties noemen. De analogiëen en anticipaties, welke in de modale structuur van een

wetskring

wetskring zijn aan te toonen, blijven geheel door de zin-kern van den wetskring bepaald. Zij nemen dus niet den zin van die wetskringen aan, waarnaar zij terug-, resp. vooruitwijzen. In de tijdelijke wereldorde moet dan één wetskring bestaan, in wiens modale zin-structuur geen analogieën voorkomen, omdat aan dezen wetskring geen andere meer voorafgaat. Dit is de wetskring van het getal, dien wij daarom den eersten grenskring van onzen tijdelijken kosmos noemen.

Voorts is er een tweede grenskring aanwijsbaar, in wiens modale structuur geen anticipaties kunnen voorkomen, wijl hij de laatste wetskring is, waarop geen andere meer volgen. Dit is de wetskring van het geloof.

Ter adstructie van bovenstaande uiteenzetting i.z. de structuur der zin-modaliteit en tegelijk als voorbeeld voor de geheele methode van onderzoek, geven wij hier een summiere analyse van de modale structuur van het gevoelsaspect der werkelijkheid:

I <u>Zin-kern</u>	<u>gevoel</u>
II <u>modale-analogieën</u> of <u>retroicipaties</u> .	a) van de <u>organische levensfunctie</u> : de <u>zinnelijkheid</u> (analogie van de organische zin-tuigingen). b) van de <u>bewegingsfunctie</u> : de <u>gevoelsbeweging</u> of <u>emotie</u> . c) van de <u>ruimtelijke functie</u> : <u>ruimte-gevoel</u> en <u>zinnelijke gewaarwordingsruimte</u> (tast-ruimte, aanschouwelijk ruimtebeeld etc). d) van de <u>getalsfunctie</u> : de <u>zinnelijke menigvuldigheid</u> in de gevoelens.
III <u>modale-anticipaties</u>	a) op het <u>logisch aspect</u> : <u>logisch gevoel</u> . b) op het <u>historisch aspect</u> (nader te onderzoeken) c) op het <u>taal-aspect</u> (<u>taal-gevoel</u>) d) op het <u>omgangs-aspect</u> (<u>omgangs-tact gevoel</u> etc). e) op het <u>economisch aspect</u> (<u>economisch gevoel</u>). f) op het <u>acsthetisch aspect</u> (<u>harmonie-gevoel</u> , <u>schoonheidsgevoel</u>) g) op het <u>juridisch aspect</u> (<u>rechtsgevoel</u>). h) op het <u>moreele aspect</u> (<u>liefde- en haatgevoel</u>). i) op het <u>geloofsaspect</u> (<u>zekerheids- of vastheidsgevoel</u>).

Gelijk men uit bovenstaande summiere analyse bemerkt, drukt zich inderdaad de geheele samenhang van aspecten in de bijzondere zin-modaliteit van het gevoelsaspect uit.

De aspecten hebben dus niet slechts souvereiniteit in eigen kring, maar tevens universaliteit in eigen kring. En hieruit verklaart zich de schijnbare overtuigingskracht van alle - ismen in de wijsbegeerte.

Tevens blijkt, dat zich bij het onderzoek van de structuur van een zin-modaliteit inderdaad de tijdelijke volgorde der wetskringen en daarmede de plaats van den onderzochten wetskring in deze orde onthult. Wij zullen de in de kosmische tijdsorde aan een wetskring voorafgaande kringen de substraatskringen van dien wetskring noemen en voortaan zeggen, dat de wetskring in zijn substraatskringen is gefundeerd.

De anticipaties verdiepen en ontsluiten den modalen zin van een wetskring. Dit is tevens het criterium om uit te maken, of een zin-moment van den wetskring tot de analogieën dan wel tot de anticipaties valt te rekenen. Wij gaan dan nl. uit van den wetskring in zijn nog niet-verdiepte starre of gesloten gestalte) en onderzoeken

welke

welke zin-momenten daarin noodzakelijk voorkomen. Dit zijn de zin-kern en de modale-analogieën. Nemen wij weder als voorbeeld het gevoelsaspect, gelijk het in zijn eigen wetskring besloten is. In gesloten, nóg niet verdiepte gestalte openbaart zich de structuur van het gevoel in het dierlijk gevoelsleven. In deze gesloten gestalte ontmoeten wij binnen deze modale structuur alle momenten, welke wij hierboven als zin-kern en analogieën hebben opgesomd.

In verdiepte of ontsloten gestalte daarentegen openbaart zich deze modale structuur in het menschelijk gevoelsleven.

Hiermede is de plaats van het gevoelsaspect der werkelijkheid in den tijdelijken samenhang der aspecten eenduidig bepaald.

Zoo openbaart zich het bewegingsaspect in nog gesloten gestalte in de mechanische val-beweging van een steen, in ontsloten, of verdiepte gestalte daarentegen in de stofwisselings- en groei-bewegingen van een levend organisme. Zoo openbaart zich het logisch aspect in nog gesloten gestalte in het niet-theoretisch, naieve denken, in verdiepte of ontsloten gestalte daarentegen in het theoretisch denken.

Zoodra het ontsluitingsproces in een wetskring aanvangt, komt de zin van het desbetreffend aspect in beweging. Hij gaat boven zich zelve uitwijzen naar den zin van latere wetskringen.

In deze steeds verder voor-uitwijzende richting mondt het ontsluitingsproces van den zin ter laatste instantie uit in het geloofsaspect der werkelijkheid, dat gelijk wij zagen in den laatsten grens-kring besloten is.

Het geloof is echter zelve onmiddellijk betrokken op den boven-tijdelijken wortel en den Eeuwigen Oorsprong der schepping.

Het geloof vindt geen rust in het tijdelijke, doch in het zich vastklemmen aan een Vaster Grond van Waarheid en Zekerheid, welke zelf niet in de tijdelijke wereld te vinden is, maar zich in het geloof openbaart.

Zoo wijst het ontsluitingsproces in den tijdelijken zin der schepping in de anticipeerende of vooruitwijzende tijdsrichting noodzakelijk boven den tijd uit naar die boven-tijdelijke krachten, waarin het geheele ontsluitingsproces geworteld en gegrond is.

Wanneer wij echter op de terugwijzende of fundeerende tijdsrichting letten, rijst de vraag, of er een wetskring aanwijsbaar is, waarin het ontsluitingsproces in tijdelijken zin gefundeerd is.

Om deze vraag te kunnen beantwoorden moeten wij op het volgende letten: Ook in het dierlijk en plantaardig organisme valt van een ontsluitingsproces te spreken. Wij wezen er reeds op hoe in de stofwisselings- en groeibewegingen van zulk een organisme het bewegingsaspect zijn zin verdiept en ontsloten heeft. Zoo heeft in het dierlijk bestaan zich ook de organische levensfunctie ontsloten en verdiept in anticipatie op de dierlijke gevoelsfunctie. Maar in deze laatste dierlijke functie blijft het gevoelsaspect, gelijk wij zagen, zich slechts in starre, gesloten gestalte openbaren. Het dierlijk gevoelsleven blijft star aan de zin-tuigelijke organische levens-instincten gebonden en mist iedere ontsluiting tot logisch gevoel, taalgevoel, rechts- en schoonheidsgevoel enz. enz.

Geheel anders wordt dit echter in het menschelijk gevoelsleven.

Zoodra de modale zin van het gevoelsaspect zich gaat ontsluiten in anticipatie op het logisch aspect en de na-logische aspecten, dan blijkt hoe de differentieering dezer zgn. "geestelijke gevoelens" afhankelijk is van een zelve reeds ontsloten historisch ontwikkelingspeil. En anderzijds blijkt, hoe het geheele ontsluitingsproces in de wetskringen, welke in de tijdelijke wereldorde op den historischen volgen, evenzeer den aanvang van het ontsluitingsproces in het historisch aspect der werkelijkheid onderstellen.

Zal het tot een ontsluiting van den taal-zin, van den zin van het omgangs-, het economisch-, het rechtsleven, of van den aesthetischen, moreelen of geloofszin komen, dan moet dit geheele ontsluitingsproces eerst in een verdieping van het historisch cultuurpeil gefundeerd zijn. Men kan niet een verdiepte moderne rechtsorde of ontsloten moraal-beginselen zonder meer overplanten in een primitieve samenleving, welke historisch ontwikkelingspeil nog geen ontsluiting en verdieping vertoont.

Zoo blijkt het geheele ontsluitingsproces in het logische aspect en de latere aspecten der werkelijkheid volgens de tijdelijke wereldorde zelve onomkeerbaar gefundeerd te zijn in een ontsluiting

van

van den modalen zin der geschiedenis. En hieruit blijkt, hoe in dit ontsluitingsproces aan den historischen wetskring een geheel bijzondere plaats toekomt.

Met dit inzicht verrijkt, willen wij thans beproeven nader door te dringen tot den modalen zin der geschiedenis, gelijk die zich uit den tijdelijken zin-samenhang aller aspecten onthult.

De kern van den modalen zin der geschiedenis is te vinden in de cultuur als vrije beheerschende vorming van een gegeven stof, aanleg of toestand.

Deze vrije beheerschende vorming werd reeds bij de schepping van den mensch aan den laatste door God tot taak gesteld (vgl. Genesis 1:26).

Op deze zin-kern der geschiedenis wijst reeds het ontsloten logisch denken vooruit in de anticipatie der logische beheersching der stof (Door het systematisch begrip). Aan het nog niet ontsloten logisch denken is deze historische anticipatie reeds hierom vreemd, wijl dit denken niet systematisch is, maar zich slechts zinnelijk gebonden begrippen van afzonderlijke dingen vormt.¹⁾ Anderzijds wijzen alle wetskringen, welke in de tijdelijke orde op den historischen volgen naar de historische zin-kern terug. In alle deze wetskringen toch zijn de goddelijke ordinantien slechts als beginse-len of principes gegeven, die echter aangewezen zijn op menschenlijke vorming.

Zoo zijn er taal-vormen, omgangsvormen, economische vormen, kunstvormen, rechtsvormen enz. enz.

In de wetskringen, welke aan den logischen voorafgaan, is dit geheel anders. Hier dragen de goddelijke wetten of ordinantien het karakter van zgn. natuur-wetten, die volledig in de werkelijkheid zijn geconcretiseerd. Zoo gehoorzaamt een steen in zijn valbeweging aan de wet der zwaartekracht. Deze bewegingswet heeft geen vorming noodig. Men kan er niets aan af of toe doen.

Die wetten echter, welke op menschenlijke vorming zijn aangewezen, zijn alle zonder uitzondering normen, behoortheidsregelen voor de menschenlijke gedragingen, welke zich tot het redelijk inzicht richten en die overtreden of geschonden kunnen worden.

Dit vorm-moment in de structuur van alle wetskringen, welke in den historischen wetskring gefundeerd zijn, is een historische analogie of retroicipatie, welke op den oorspronkelijken zin-kern der geschiedenis (de vrije beheerschende vorming) terugwijst.

Het is zelve niet van historisch karakter, doch heeft den zin van den wetskring, waarin het fungeert. Dit zal ons hieronder duidelijk worden.

Hiermede is echter tegelijk vastgesteld, dat de historische ontwikkelingsbeginselen als goddelijke ordinantien slechts het karakter van normen kunnen dragen, die overtreden kunnen worden.

Dit blijkt reeds uit de figuur der historische reactie.

Reactie in historische zin is een ingaan tegen reeds gevormde ontwikkelingsbeginselen in de geschiedenis. Zoo was bv. het optreden der zgn. contra-revolutionaire richting in het begin der vorige eeuw reactionair. Zij wilde immers niet slechts de verwerpelijke beginselen der Fransche revolutie bestrijden, maar tevens een streep halen door een historische ontwikkeling, welke het zich zelve overleefd hebbend feodale stelsel der middeleeuwen had doen plaatsmaken voor het moderne staatswezen.

Zij wilden dus de historische ontwikkeling van het politieke leven terugschroeven tot de phase van het historisch afgestorven ancien-régime.

Dit was repristinatie of reactie in anti-normatieve historische zin. En daartegen heeft de anti-revolutionaire richting onder Groen en Kuyper terecht steeds protest aangeteekend.

In het norm-karakter van de historische ontwikkelingsvormen, (die dus geenszins bloot subjectieve feiten zijn), openbaart zich een logische analogie in den modalen zin der geschiedenis.

De norm is een toetsingsmaatstaf voor menschenlijke gedragingen, en bepaalt de overeenstemming, dan wel den strijd dezer laatste met het richtsnoer. Deze stand van zaken vooronderstelt het logisch beginsel der tegenspraak, dwz. de denknorm, dat twee tegenstrijdige

oordeelen

1) Daarom heeft wel de wetenschap, maar niet het naieve denken een geschiedenis.

oordeelen niet tegelijkertijd in hetzelfde opzicht waar kunnen zijn. Voorts onderstelt de norm de mogelijkheid van toerekening van een gedraging tot een toerekenbaar subject. En zulksvooronderstelt de gelding van het logisch denkprincipe van den toereikenden grond.

Nu is natuurlijk de historische ontwikkelingsnorm geen logische norm. Maar zij is wel in de laatste gefundeerd, dwz. de logische wetskring gaat aan den historischen vooraf, gelijk de wetskringen van taal, omgang, economie, harmonie, recht, moraal en geloof op den historischen volgen.

Onderzoeken wij thans nader den aard der vrije beheerschende vorming als zin-kern der geschiedenis, dan blijkt deze vorming in oorspronkelijk historischen zin reeds hierdoor principieel te verschillen van alle vorming in den modalen zin der latere wetskringen, dat de eerste steeds een machtsstrijd onderstelt tusschen historische traditie en den vooruitstrevenden wil van den historie-vormer. Deze machtsstrijd is als zoodanig niet zondig, doch in de structuur der geschiedenis zelve gegrond.

De traditie belichaamt in een gecondenseerden vorm de cultuurschatten, welke in een proces van eeuwen vergaderd zijn. Nieuwe historie-vorming is slechts mogelijk in een continue verder-vorming dezer traditie. Revolutionaire willekeur kan geen geschiedenis vormen. In den machtsstrijd tusschen traditie en vooruitstrevenden vormingswil wordt de laatste gebogen onder de ontwikkelingsnorm der historische continuïteit.

Anderzijds is slechts de historische machthebber tot historie-vorming geroepen. De historische macht is niet bloot psychische invloed op de gevoels-instincten der massa. Zij is wel in de laatste gefundeerd als een psychische analogie. (Zonder de basis van psychischen invloed geen macht in historischen zin!) Maar zij is een normatieve figuur: roepingsmacht, welke tot een bijzondere normatieve taak in de historie geroepen is. Reeds bij de schepping van den mensch werd dezen de machtverwerving over de natuurkrachten tot historische normatieve taak gesteld. Hierbij stelde God een uitdrukkelijke ordinantie voor het historisch ontwikkelingsproces, welke in de eerste plaats in de voortschrijdende techniek tot nadere vorming komt. Waar het technisch werktuig, zij 't al in nog zoo primitieven vorm gevonden wordt, is men op historischen bodem (ruimte-analogie in den zin der geschiedenis).

Wat zien wij nu bij een gesloten cultuurpeil? De geheele cultuur is hier afgesloten binnen de enge muren van primitieve, nog ongedifferentieerde samenlevingsverbanden, als clan (sibbe) en stam. De vreemdeling is als zoodanig vijand, hostis, exlex. De historische traditie van zulk een stam, geheel doortrokken van mythologie, is nog star gebonden aan de natuurlijke organische levensvoorwaarden en wordt door de volksgenooten als een bovennatuurlijke, goddelijke macht ondergaan. De hoeders dezer traditie verzetten zich tegen iederen invloed van buiten. De verbands-orde geldt als eeuwig en onveranderlijk (eeuwa, vgl. Ehe, bij de Germanen).

Zal het tot ontsluiting, tot verdieping van den zin der geschiedenis komen, dan moet het isolement van zulk een cultuur worden verbroken, zij moet in bevruchtend verkeer komen met andere, reeds ontsloten culturen, zij moet in den stroom der ontsloten beschavingsontwikkeling worden opgenomen.

Dit is eveneens een goddelijke norm voor de historische ontwikkeling, welke wij de historische integrerings- en differentieeringsnorm kunnen noemen. Ook deze norm is in God's Woord uitdrukkelijk bevestigd e.w. in de versterking van de poging, de cultuur binnen Babel af te sluiten, de daarop gevolgde spraakverwarring en de verstrooiing der menschheid over den aardbodem.

In de ontsluiting van de cultuur door haar ingaan in het bevruchtend verkeer der cultuur-volkeren voltrekt zich tegelijk de differentieering der cultuurkringen in een afbraak van de primitieve, nog ongedifferentieerde samenlevingsverbanden (vgl. de vestiging van het Frankisch rijk, van het Romeinsche imperium enz. enz.). De historische zin ontsluit haar sociale anticipatie op den zin van den omgang. Tegelijk ontsluit zich nu ook de anticipatie op den zin der taal (symbolische beteekening). Eerst nu gaat zich het historisch beteekenisvolle afteekenen tegen het historisch onbeteekende en de drang

ontstaat

ontstaat tot symbolische beteekening van de historische ontwikkeling in geschiedschrijving, monumenten etc. In het gelijkvormig verloop van een gesloten cultuur vindt de muze der geschiedenis nog geen stof voor het boekstaven van gedenkwaardigheden. De eigenlijke historie-wetenschap onderzoekt slechts culturen, die in den stroom der ontsloten beschavingsontwikkeling zijn opgenomen en waarvan ons monumenten en geschreven geschied-bronnen zijn overgeleverd.

Zij laat het onderzoek der gesloten of primitieve culturen aan de ethnologie en archaeologie over.

Toch is het onjuist te spreken van natuur-volken in onderscheiding van cultuur-volkeren. Ieder volk heeft cultuur en daarmee geschiedenis. Er is slechts verschil tusschen primitieve en ontsloten geschiedenis. De primitieve historie-ontwikkeling openbaart zich slechts in de biotische analogie van het organisch levensproces (geboorte, rijping, ouderdom, afsterving).

In de integrerings- en differentieeringsnorm voor de historische ontwikkeling ligt besloten een historische individualiseeringsnorm.

In de ontsloten cultuur krijgt de historische individualiteit historische beteekenis. De gedifferentieerde cultuurkringen kunnen in het historisch verkeer elkander slechts bevruchten, waar zij ieder hun eigen individualiteit ontplooiën. Ook de individueele genialiteit der historie-vormers (Caesar, Clovis, Willem de Zwijger, Galilei, Rembrandt, Luther en Calvijn enz. enz.) treedt nu op den voorgrond. In de ontsloten geschiedontwikkeling is inderdaad de historische individualiteit essentieel.

Onjuist is het echter met de school van Windelband-Rickert het begrip der geschiedenis als individueele betrokkenheid op waarden te vatten. De historische individualiteit is door de historische zinmodaliteit gequalificeerd, niet omgekeerd!

De ontsloten historische ontwikkeling kan zich echter slechts dan overeenkomstig de goddelijke ordinantie voltrekken, als daarin het ontsloten historisch norm-beginsel der beschavings-economie wordt inachtgenomen. Iedere overwoekering van een individueelen cultuurkring door een andere, iedere excessieve, overdadige machtsontplooiing van een cultuurkring voert tot dis-harmonie in de historische ontwikkeling. Voorbeeld: De Verlichtingstijd, waarin de historische machtsfeer der natuurwetenschap alle andere culturfactoren overwoekerde, waardoor een historisch ziekte-verschijnsel ontstond, waartegen uit zelfbehoud, straks de reactieder Romantiek zou komen.

Hier onthullen zich de economische en aesthetische anticipaties in den modalen zin der geschiedenis. En tegelijk de juridische. Immers bij de schending van de norm der beschavingseconomie openbaart de "Weltgeschichte" zich als "Weltgericht".

En hier krijgt "De leiding Gods" in de geschiedenis inderdaad een normatieven zin. God laat in deze zondige wereld met zijn ordinantien voor de historische ontwikkeling niet den spot drijven. Iedere schending dezer ordinantien wreekt en vergeldt Hij in het proces der wereldgeschiedenis. De overspanning der natuurwetenschappelijke techniek ten koste van de macht der moraal etc. heeft den modernen mensch in de slavernij dezer techniek gebracht. De overspanning van de macht van den cultuurkring der wetenschap wreekte God in een verstarring en verdorring der overige cultuur-kringen.

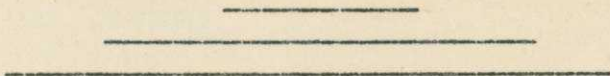
De disharmonie (aesthetische anticipatie) in het ontsluitingsproces wijst steeds op een valsche en af-godische richting waarin dit proces zich voltrekt. Want in laatste instantie wordt heel dit ontsluitingsproces geleid door het geloof der historie-vormers. De anticipatie op het geloof is in de zin-structuur der geschiedenis de laatste. En in het geloof zelve, als tweede grensfunctie van onzen kosmos, openbaart zich de boven-tijdelijke wortel van heel het historisch proces. Naar Schriftuurlijk-Christelijke opvatting is het de onverzoenlijke kampstrijd tusschen het Koninkrijk God's in Christus Jezus en het rijk der Duisternis, tusschen civitas-Dei en civitas terrena (Augustinus), waaruit heel het ontwikkelingsproces in de geschiedenis zijn uitgang neemt.

Hier raken wij de allesbeheerschende grondvragen der geschiedenis i. z. oorsprong, richting en einde der historie, welke in de historische ontwikkelingsidee haar beantwoording moeten vinden.

Voor

Voor het Christelijk denken ontstaat het cardinale probleem:
Hoe is een ontsluiting en verdieping der cultuur mogelijk,
wanneer dit proces onder leiding staat van een afvallig geloof?

De beantwoording dezer vraag zal ons tegelijk leeren, hoe de
Christelijke idee i.z. de historische ontwikkeling in de historie-
wetenschap behoort te worden gehanteerd. Daartoe dienen wij echter
eerst meer klaarheid te verkrijgen over de plaats van het Geloof in
het ontsluitingsproces. Daarover nader in onze derde voordracht.

DE PLAATS VAN HET GELOOF IN HET

ONTSLUITINGSPROCES.

In onze tweede voordracht hebben wij een summier analyse geleverd van de modale zin-structuur der geschiedenis.

Het normatief karakter van den historischen wetskring is door deze analyse aangetoond en de plaats der geschiedenis in de tijdelijke orde der wetskringen heeft zich daarbij geleidelijk onthuld. Tevens bleek ons, hoe het geheele ontsluitingsproces in de normatieve aspecten der werkelijkheid onomkeerbaar is gefundeerd in een ontsluiting van den zin der historie.

Toen wij echter de anticipeerende momenten in de modale structuur der geschiedenis successievelijk onderzochten, stuitte wij in laatste instantie op die anticipatie, waarin de zin der geschiedenis vooruitwijst naar den zin van het geloof als tweede grensfunctie van onzen tijdelijken kosmos.

Het bleek ons, hoe heel het ontsluitingsproces in de geschiedenis ter laatste instantie onder leiding staat van het geloof.

Daarbij bleken zich allerlei fundamenteele vragen voor te doen, welke een nader onderzoek eischen naar de plaats van de pistis¹⁾ in het ontsluitingsproces.

Het geloof als tijdelijke grensfunctie mag op geenerlei wijze worden vereenzelvigd met de religie.

Als subjectieve functie is de pistis allen menschen eigen, zoowel aan de Christ-gelovigen als aan hen, wier geloof zich in afvallige richting openbaart. Er is een afvallig geloof en een geloof, dat alleen door God's Geest in den mensch werkzaam kan worden. Maar beide fungeeren binnen de modale structuur eener zelfde zinfunctie, welke reeds bij de schepping aan de menschelijke natuur was ingeplant.

Bij beide moet scherp worden onderscheiden tusschen de subjectieve functie, de norm, den inhoud, de richting en den transcendenten wortel van het geloof. En in beide gevallen springt in het oog, dat het onmogelijk is de geloofsfunctie te vereenzelvigen met den religieuze wortel van het tijdelijk bestaan, met het hart, waaruit de uitgangen des levens zijn. Gelooven, denken, voelen etc zijn tijdelijke onderscheiden functies, welke tot onderscheiden aspecten der werkelijkheid behooren en in wetskringen met tot elkander onherleidbare zin-modaliteiten zijn besloten. De religieuze wortel van heel ons bestaan echter is geen functie en is niet in een tijdelijken wetskring besloten.

De Heilige Schrift (vgl. 2 Cor. 5:7; Rom. 8:24; 1 Cor. 13:12) wijst ons duidelijk op het tijdelijk grenskarakter ook van het waarachtig Christ-geloof hier op aarde, dat zal worden vervuld in de volle religieuze aanschouwing, in het "zien van aangezicht tot aangezicht".

De Schriftuurlijke opvatting van het geloof als een reeds bij de schepping aan de menschelijke natuur ingeplantengeheel eigengeaarde functie, is wel het eerst door Dr. A. Kuyper weer voor de theologie teruggewonnen. Zij was in de scholastische theologie geheel verloren gegaan door de invoering van de valsche tegenstelling tusschen de "natuur" (= de natuur der schepping) en de "genade"; waarbij onder "natuur" werd verstaan het wezen der schepping, zooals dat in 't licht der heidensche wijsbegeerte werd gezien en onder "genade" het Christelijk geloof en heel het verlossingswerk. De "menschelijke natuur" werd op dit -in wezen heidensch-standpunt, als een redelijk-zedelijke gequalificeerd. Haar boven-tijdelijk centrum werd niet in het hart²⁾

---

1) Pistis beteekent geloof.

maar

---

2) Bij synthese met dit immanentie-standpunt ging men in het Christelijk denken het "hart" vereenzelvigen 't zij met de gevoelsfunctie 't zij met de denkfunctie !!

maar in de rede gezocht ¹⁾). En de geloofsfunctie werd geheel buiten de menselijke natuur gesloten en tot het "terrein der genade" gerekend. Ook de z.g.n. dialectische theologie (Barth, Brunner e.a.) heeft aan dit onschriftuurlijk schema van natuur en genade vastgehouden en snijdt zelfs alle band tusschen "menselijke natuur" en "geloof" door: Het "geloof" wordt hier verabsoluteerd tot een eenzijdige activiteit Gods, welke in de "menselijke natuur" geen aanknopingspunt vindt.

Tegenover al deze afdwalingen van het Christelijk denken, geboren uit een innerlijk tegenstrijdige synthese met de immanentie-philosophie, moet Dr. Kuyper's schriftuurlijke visie weer met kracht worden op den voorgrond gebracht. Eerst in de theorie der wetskringen kan haar volle beteekenis tot haar recht komen.

Wij hebben thans in de eerste plaats een summier onderzoek in te stellen naar de modale zin-structuur van het geloof.

Deze zin-structuur wordt volstrekt miskend, zoo men het karakter van het geloof als transcendentale 2) grensfunctie, d.w.z. zijn onmiddellijke betrokkenheid op den transcendenten wortel en den Oorsprong der schepping niet gevat heeft.

Het geloof is als grensfunctie onbestaanbaar zonder openbaring van God, den Oorsprong.

Daarom is de modale zin-kern van het geloof theoretisch slechts te benaderen als transcendentale zekerheid in den tijd omtrent den Vasten Grond aller dingen, in gegrepenheid in het hart onzer existentie door een openbaring van den Oorsprong 3).

Deze zin-kern is de eenige onder de modale zin-kernen, welke reeds als zoodanig boven den tijd uitwijst, en niet, gelijk de overige, eerst in anticipeerende zin-momenten.

En daarom is, strikt genomen, van den modalen zin van het geloof geen begrip mogelijk, wijl zijn zin-kern zich in zijn grenskarakter niet laat isoleeren van Datgene, wat alle begrip te boven gaat. Alle begrip onderstelt het geloof in deze transcendentale functie. De analyse van de zin-modaliteit van het geloof kan dus inderdaad slechts tot een theoretische idee, tot een grensbegrip van haar modale zin-kern komen.

En wijl deze zin-kern zelve een transcendentaal grenskarakter bezit (d.w.z. uitwijst naar den boven-tijdelijken wortel en Oorsprong van al het tijdelijk schepsel) deelen ook alle retrocipeerende of terug-wijzende zin-momenten van den modalen geloofszin in ditzelfde transcendentale grens-karakter.

Juist dit grenskarakter van de geloofsfunctie, haar grenspositie tusschen tijd en eeuwigheid, stelt de Christelijke wijsbegeerte voor de allermoeilijkste problemen.

Wanneer inderdaad de pistis (het geloof) als transcendentale grensfunctie van den tijdelijken kosmos in een eigen wetskring is besloten, dan moet dus ook hier, gelijk in alle andere wetskringen, de menselijke subjectiviteit aan eigen geaarde wetten zijn onderworpen. En het kan dan slechts de Goddelijke Openbaring zelve zijn, met haar religieuze zin-vervulling in Christus Jezus als het vleeschgeworden Woord, welke naar haar pistische zin-zijde de norm stelt en het principe, de wet voor het subjectief gelooven bevat.

Maar die Goddelijke Openbaring, welke, gelijk Kuyper zoo juist in het licht heeft gesteld, inderdaad in heel de schepping tot

---

1) Vandaar de onschriftuurlijke opvatting van de "onsterfelijke ziel". De vergoddelijkte "rede" werd hier de onvergankelijke wortel van 's menschen bestaan. Deze opvatting heeft helaas de theologische dogmatiek diep geïnfecteerd. Het voortbestaan der ziel in schriftuurlijken zin wordt uiteraard door geen Christen-mensch geloofd!

---

2) Transcendentaal beteekent hier: het binnen de grenzen van het tijdelijke uitwijzen naar den transcendenten grond en wortel van het bestaan.

---

3) Vgl. de omschrijving van den zin des geloofs in den brief aan de Hebreëen.

uitdrukking komt, toont in haar tijdelijke geloofszijde haar zinverband met de historie reeds hierin, dat zij (ook als bijzondere Heilsopenbaring) een voortschrijdend karakter bezit, gelijk die Openbaring in Christus Jezus zelve ook in de geschiedenis is ingegaan en haar historische zin-zijde heeft.

Wij zien hieruit, dat de zin van het geloof voor een dynamiek, voor een zin-ontsluiting vatbaar is, welke, ondanks het volstrekt eigen modaal karakter der pistis, toch nimmer los van de historische ontwikkeling is te vatten.

Maar kunnen wij dan ook bij het geloof spreken van een gesloten, nog starre, en een ontsloten, verdiepte structuur, gelijk dat bij de overige aspecten der werkelijkheid het geval bleek te zijn?

Zeker niet in dezelfde beteekenis dezer woorden.

Immers bij de vroegere wetskringen bleek de gesloten structuur van den modalen zin slechts in den samenhang van zin-kern en retrocipaties (analogieën) gegeven, terwijl de verdiepte of ontsloten structuur eerst in de anticipeerende zin-momenten tot uitdrukking bleek te komen.

Maar de modale structuur van het geloof is, gelijk wij zagen, een geheel andere. Hier wijst immers de zin-kern als zoodanig reeds boven den tijd uit en ook alle retrocipaties deelen in dit grenskarakter, terwijl modale anticipaties in deze structuur niet kunnen voorkomen, wijl op den wetskring van het geloof geen latere wetskringen meer volgen.

Hoe hebben wij dan de bedoelde termen ("gesloten" en "ontsloten" structuur) in den modalen zin van het geloof te verstaan?

De Christelijke theologie heeft van meetaf onderscheiden tusschen de algemeene Openbaring Gods in de natuur (n.l. der schepping) en de algemeene en bijzondere Woord-Openbaring.

Het ligt voor de hand, dat in de z.g.n. "Openbaring in de natuur" het aanknoopingspunt zal moeten worden gezocht voor het opsporen van de bijzondere beteekenis, waarin wij van een "gesloten zin-structuur" van de geloofsfunctie mogen spreken.

Doch daarbij dient aanstonds op het oorspronkelijk essentieel verband tusschen de "revelatio naturalis 1) en de algemeene Woord-openbaring de aandacht te worden gevestigd.

God heeft zich bij de schepping van den kosmos in die wereld zowel in haar religieuzen wortel als in haar tijdelijken zin-samenhang geopenbaard, doordat Hij den mensch schiep naar Zijn beeld en in heel Zijn schepping Zijn Goddelijke Zijnsvolheid tot religieuze zin-uitdrukking bracht. Maar van de schepping aan werd deze Openbaring Gods in de natuur van den kosmos gedragen en verklaard door de Woord-Openbaring, die aanvankelijk, ook na den zondeval, volstrekt geen particulier, maar veeleer een volstrekt universeel, tot heel het menschengeslacht gericht, karakter droeg. Eerst met Abraham begon de zelfstandige ontwikkelingslijn van een niet meer universeele Woord-Openbaring, waarvan straks het volk Israël ter wille van den algemeen dreigenden afval de voorloopig afgezonderde drager zou worden tot op de verschijning van het Woord zelve in het vleesch 2).

De Woord-openbaring was van meetaf m.a.w. een verbands-openbaring en niet eene aan atomistische individuen. Zij had tot subject niet ieder individueel geloovige op zich zelve, maar de menschheid in het verband met haar eerste hoofd Adam. Gelijk eerst in Christus, als Hoofd en Wortel der herstelde menschheid, de geloofsfunctie weer waarachtig op God kan worden gericht, maar nu zoo, dat alleen Christus is de Voleinder en het Verbondssubject van het geloof.

Eerst in het geloovig luisteren naar het Goddelijk Woord onthult zich aan den mensch de ware zin van God's Openbaring in de "natuur der schepping". Daarom begon de afval van God met een niet meer luisteren naar Zijn Woord, met den afkeer van het hart van dat Woord en daardoor de aftrekking der geloofsfunctie van het Goddelijk toespreken.

---

1) "revelatio naturalis" beteekent openbaring in de natuur. De

---

2) Gen. 14: 18-20; 20:3 vlg.; 21:22 vlg.; 23:6; 24:50; 26:19; 40:8 enz. j^o Joz. 24: 2, 14, 15. Deut. 26: 5 enz.
Zie verder Bavinck Wijsbegeerte der Openbaring (1908) blz.161 vlg.

De openbaring God's in de geheele natuur der schepping en primair in het hart der menschen werd bij den afval van de Woordopenbaring den mensch tot gericht. Waar het hart zich toesloot en zich van God afkeerd werd ook de geloofsfunctie toegesloten voor het licht van God's Woord, zoodat zij haar noodwendig transcendentale (op het boven-tijdelijke gerichte) grensfunctie ging openbaren in het zoeken naar een absoluten, vasten grond in het geschapene zelve, in de af-godische verabsoluteering van den creatuurlijken zin. In die verabsoluteering zelve, welke uit den afvalligen wortel van de menschelijke existentie haar uitgang neemt, bleef de ingeschapen geloofsfunctie haar in wezen transcendentaal grenskarakter openbaren.

Maar de richting der pistis werd een afvallige: het natuurlijk geloof sloeg om in ongeloof tegenover de Woord-openbaring, waarbij echter dit ongelooft niet is te verstaan in logisch-negatieven zin, maar slechts in den modalen zin der geloofsfunctie zelve, in den zin van een afval in subject, richting en inhoud van het geloof.

Wanneer nu nochtans het afvallig geloof zich slechts in den modalen zin der pistische functie kan openbaren, wanneer m.a.w. ook de verst afgefallen pistis toch geloofsfunctie blijft, dan moet ook deze modale zin een gesloten structuur kunnen vertoonen, die dan - in onderscheiding van de gesloten structuur der vroegere zin-modaliteiten - is te vatten als gesloten grens-structuur tusschen eeuwigheid en tijd.

Dit wil dus zeggen, dat de modale zin van het geloof ook in deze gesloten gestalte het transcendentale grenskarakter behoudt, dat wij als wezenlijk voor deze zin-modaliteit erkenden, waarbij echter de ware richting op den Absoluten Oorsprong is omgeslagen in de verabsoluteering van het creatuurlijke.

De "gesloten structuur" drukt dan uit die kosmische grens van de afval-mogelijkheid, waarbij alle normatieve anticipatiesferen der vroegere wetskringen onder leiding van dit afvallig geloof gesloten blijven; m.a.w. dien toestand van het geloof, waarin het als "leidende grensfunctie" het geheele ontsluitingsproces in de normatieve wetskringen onmogelijk maakt.

In dezen restrictieven zin genomen kan de pistis dus nimmer het aanknoopingspunt zijn voor de positieve ontwikkeling en zin-ontsluiting van de aan de menschelijke natuur ingeschapen geloofsfunctie, doch moet zij veeleer als het grenspunt in de devolutie, de verbastering en verwildering van de ware natuur van het geloof worden gezien. Doch wel kan zij fungeeren als aanknoopingspunt voor transcendentale zin-verdieping in het proces van den geloofs-afval, waarover hieronder nader.

Daarentegen zal het aanknoopingspunt van de positieve ontsluiting en verdieping van de pistis tot de volheid van het Christelijk geloof moeten worden gezocht in de structuur der pistis, gelijk zij door God aan de menschelijke natuur was ingeschapen, e.w. in haar primaire ontslotenheid voor de Goddelijke Woord-openbaring.

Deze primaire ontsluiting is echter na den zondeval slechts mogelijk door de genadige werking van God's Geest in de ontsluiting des harten. Wel wordt daarbij geen nieuwe geloofsfunctie geschapen, maar de primaire ontsluiting van de afgefallen pistis blijft een radicale omzetting van de geloofsrichting, welke omzetting aan de gevallen menschen-natuur zelve onmogelijk is.

Wanneer nu de geloofsfunctie ook op het transcendentale grenspunt van haar afval van de Woord-openbaring niet buiten de modale zin-structuur van haar wetskring kan treden, maar veeleer aan haar modale structuurwet onderworpen blijft, dan rijst thans de vraag naar het gesloten openbaringsprincipe, dat als norm-beginsel ook het verst afgefallen geloof boven alle menschelijke vinding en willekeur blijft beheerschen.

Dit gesloten of restrictieve openbaringsbeginsel laat zich slechts uit de tijdelijke kosmische wetsorde zelve verstaan bij het licht der Goddelijke Woord-openbaring.

Nu is de gesloten structuur van de logische en na-logische zin-modaliteiten steeds gekarakteriseerd door een starre gebondenheid aan de vóór-logische aspecten der werkelijkheid, door een nog traag hangen

aan

aan de z.g.n. natuurfuncties (zinnelijk gevoel, organisch leven, beweging, ruimte en getal) 1).

De gesloten structuur der pistis als dat transcendentale grenspunt in den geloofsafval, waarbij alle vroegere normatieve zinfuncties (de moreele, juridische, aesthetische, economische, sociale, taal-, historische en logische) onder haar leiding in starren gesloten toestand blijven, kan dus slechts worden gevonden in den afval van het geloof tot een primitieve vergoddelijking der onbekende natuurkrachten, welke leven en dood, vruchtbaarheid en onvruchtbaarheid en i.h.a. het geheele biotisch-zinnelijk substraat van de gesloten samenleving reguleeren.

Bij de vergoddelijking der gesloten natuurkrachten, wordt heel het menschelijk bestaan in zijn tijdelijke normatieve functies star aan de "redelooze natuur" gebonden. De "nacht der natuur" overdekt de primitieve samenleving.

In deze gesloten structuur heeft de subjectieve pistis m.a.w. geen ander openbaringsbeginsel tot norm dan dat van de transcendentale zekerheid omtrent de zich immanent in de "gesloten natuurkrachten" openbarende godheid, welke in geloofscultus behoort te worden vereerd. Ook hier treft de Goddelijke Openbaring in de "natuur der schepping" primair het hart van 's menschen existentie, dat in zijn volstrekte geslotenheid voor de Woord-openbaring, de geloofsfunctie op het grenspunt harer afvalsmogelijkheid richt.

Dit restrictieve openbaringsbeginsel wordt den mensch in de verwildering van zijn geloofsleven tot vloek, maar het is niettemin vast in de goddelijke wereldorde gegrond en dus boven alle menschelijke willekeur verheven. Het wordt in de Woord-openbaring, welke in Christus hare vervulling vindt, niet terzij gesteld, doch veeleer in zijn waren zin eerst onthuld, door zijn betrekking op de zin-volheid en diepere religieuze eenheid der goddelijke wet: den dienst God's uit geheel het hart, in de Christelijke vrijheid van het kindschap.

In de gesloten structuur van haar afval mist de pistis iedere richting op de religieuze zelf-bezinning. De verstrooiing, de desintegratie van het religieuze persoonlijkheidsbesef, welke bij de primitieve volken doorlopend wordt opgemerkt, drukt zich op merkwaardige wijze uit in de geloofsvoorstelling van het goddelijke als mana. Op deze mana-voorstelling werd het eerst door Codrington in zijn bekend boek The Melanians (1891) de aandacht gevestigd, terwijl zij sindsdien onder andere benamingen (orenda, wakonda, manitu, dema enz.) onder de primitieve volken over den geheelen aardbodem verbreid bleek te zijn.

Van den levendigen strijd, die zich na de ontdekking van den eigenlijken zin dezer mana-voorstelling ontspan, kan als resultaat wel dit worden geboekt, dat deze geloofsvoorstelling is gekarakteriseerd door een eigenaardige fluiditeit, door een eigenaardig in elkander overvloeien van het natuurlijke in het boven-natuurlijke, van het persoonlijke in het onpersoonlijke.

Het mana (met zijn negatief correlaat: het taboe) is het goddelijk mysterieuze, dat overal in de dingen verspreid, boven de vertrouwde, alledaagsche levenssfeer uitgaat en zich a.h.w. fragmentarisch en fluide personificert in mythische figuren, waaronder zoowel planten, dieren, menschen, geesten, als on-organische dingen kunnen fungeeren, die door ongewone vormen of grootte opvallen en als een soort "maskers" van het geheimzinnige mana worden aangezien.

In het totemisme, d.i. die, sterk door het manageloof doordrongen geloofsvoorstelling, waarbij een clan een bepaald dier of een bepaalden plant als stam-vader of-moeder vereert, vereenzelvigen zich de clan-genooten met het totem-dier of de totem-plant. Zij zijn ooievaars, of kangeroes, of kokospalmen enz. Uit dit alles blijkt duidelijk, hoe diffuus en verstrooid het persoonlijkheidsbesef in dit primitieve natuur-geloof is.

Intusschen

1) Zoo hangt het primitieve logisch begrip nog traag aan de zinnelijke indrukken der dingen; de primitieve cultuur, economie en kunst etc. hangen nog traag aan de zinnelijkheid en de primaire levensbehoeften etc.etc.

Intusschen vinden wij ook in deze gesloten structuur van den modalen geloofszin het retrocipeerend zin-verband met de vroegere wetskringen gehandhaafd. De retrocipeerende zin-momenten (analogieën) deelen daarbij, gelijk wij reeds opmerkten, in het transcendentiaal grenskaracter, dat aan de modale zin-kern der pistis eigen is.

De wetskring van het geloof is rechtstreeks gefundeerd in den wetskring der moraal, die door de tijdelijke zin-modaliteit der liefde is afgegrensd.

De retrocipatie van het geloof op dezen moreelen zin der liefde openbaart zich in het cultus-moment, dat aan alle wezenlijk geloof eigen is. Ook in de primitieve, gesloten structuur, welke het geloof in den z.g.n. natuur-godsdienst openbaart, is dit cultus-moment essentieel. In de vereering der goede en bezwering der kwade geesten, welke men in de natuurkrachten tot openbaring ziet komen, ligt een moreele analogie besloten, onmiddellijk gefundeerd in de natuurlijke liefde voor de openbaring der godheid in de levenskracht en den natuurlijke haat tegen de geheimzinnige krachten, die het biotisch bestaan van het primitieve verband bedreigen: ziekte, dood, onvruchtbaarheid enz.

Hierin onderscheidt zich ook het mana-geloof van de bloote magie of "zwarte kunst", waaraan als zoodanig het cultisch moment vreemd is, ook al bloeit deze magie welig in de sfeer van het manageloof.

Het centrale probleem, dat thans onze bijzondere aandacht vraagt, ligt in het ontsluitingsproces van de pistis in de afvallige richting. Hoe is zulk een ontsluiting te verstaan en hoe is zij mogelijk? De beantwoording dezer vraag is van eminent gewicht ook voor de conceptie van de historische ontwikkelingsidee, waarin richting en oorsprong van de geschied-ontwikkeling behoort te worden gevat (Zie het slot van voordracht II).

Een ontsluitingsproces van de pistis in afvallige richting na een periode van nog primitief en diffuus natuur-geloof is in verschillende godsdiensten eenvoudig niet te loochenen. En dit ontsluitingsproces hangt onmiddellijk samen met het uittreden der desbetreffende volkeren uit een min of meer primitieven beschavingstoestand. Zoo vinden wij in de ontwikkeling der Grieksche geloofsvoorstellingen sinds de 8e eeuw voor Christus een duidelijke overgang van de aanvankelijke primitieve natuur-cultus naar een cultuur-mythologie, waarin de godenwereld geidealiseerde persoonlijke menschengestalten aanneemt en de godsopenbaring in de normatieve persoonlijkheidsfuncties van denken, cultuur, economie, kunst, recht en moraal tot een polytheistischen dienst van cultuur-goden wordt gevormd (historische analogie in den geloofszin).

De oudste Grieksche geschiedschrijver Hesiodus had in zijn Theogonie den Grieken geleerd, hoe de jongere goden der maat, orde en harmonie de overwinning behalen over de oudere goden der onbepaaldheid (Uranos) en mateloosheid (Kronos, de God van den onbepaalden tijd) en hoe zij de aarde zuiverden van de leelijke monsters, van de mateloze menschen en diffuse overgangswezens. In het Homerische epos waren deze jongere goden in verkeer met elkander en met de menschen tot individueel-persoonlijke bepaaldheid gekomen. De afgodendienst stijgt in zijn ontwikkelings- en ontsluitingsproces boven het primitieve natuur-geloof uit, richt zich op de openbaring God's in de normatieve aspecten van den tijdelijken kosmos, en gaat zijn goden in persoonlijke gestalte vatten.

Onder leiding van deze geloofs-ontsluiting zien wij ook de in onze tweede voordracht geanalyseerde historische individualiseerings-integreerings- en differentieerings-norm in de Grieksche beschavingsontwikkeling tot positieve gelding komen. Hierop is van geheel ander standpunt evenzeer gewezen door den bekenden neo-kantiaanschen denker Cassirer in zijn Philosophie der symbolischen Formen II S. 245/6. In de tötemistische primitieve levensverbanden, zoo merkt hij op, is de individualiteit der leden nog geheel geabsorbeerd in het geheel. Zoodra zich echter het geloofsbewustzijn tot de conceptie van persoonlijke goden verheft, begint ook het individu zich uit deze geabsorbeerdheid door het verbandsgeheel te bevrijden: Nu eerst ontvangt ook de individueele mensch tegenover het leven van clan en stam zijn zelfstandig karakter en als het ware zijn "persoonlijk gelaat". En met deze richting op het individueele is tegelijk correlatief een nieuwe tendens

tot

tot het algemeene verbonden. Want boven de engere eenheid van stam of groep verheffen zich nu de meer omvattende sociale eenheden. De persoonlijke goden van Homerus zijn ook de eerste nationale goden der Grieken - en als zoodanig zijn zij zelfs de scheppers van het algemeen-Helleensch bewustzijn geworden. Want zij zijn de Olympiërs, de algemeene hemelgoden, die noch aan een enkele plaats of landschap, noch aan een bijzondere cultusplaats zijn gebonden. Zoo voltrekt zich hier de bevrijding tot een persoonlijk bewustzijn en de verheffing tot het nationale bewustzijn in een en dezelfde grondhandeling der geloofsvorming!

Onder leiding van dit door Homerus/Hesiodus positief gevormde Grieksche volks-geloof zien wij de Grieksche kunst in epiek, tragedie, plastiek een hooge vlucht nemen, de logische, sociale, economische, juridische en moreele wetskringen zich ontsluiten, het Grieksche staatswezen zijn klassieke bloei-periode doormaken.

De zin-ontsluiting van het geloof, dat als transcendentale grensfunctie het geheele normatieve ontsluitingsproces in de vroegere wetskringen ter laatste instantie leidt, is in den afval van de Goddelijke Woord-Openbaring slechts te verstaan als een proces van zelfbewustwording van den mensch in zijn geloofs-afval tot het tijdelijke: De geloofsfunctie heeft in haar modale zin-structuur geen modale anticipatie-sferen. Het eenige, waarop de pistis in den afval inderdaad kan anticiperen, is de afvallige religieuze wortel van het bestaan zelve, welke zich zelve en haar God in een personificering van de normatieve aspecten van het tijdelijke gaat zoeken.

De geloofsfunctie komt in afvallige richting boven de starre geslotenheid van het primitieve natuur-geloof uit, zoodra de afvallige menschheid zich bewust wordt van de suprematie der normatieve redefuncties boven de gesloten natuurkrachten en in de personificerende vergoddelijking dezer normatieve functies tot religieuze zelf-bezinning voortschrijdt. Eerst in dit proces van zelfbewustwording wordt de afvallige menschheid zich ook haar vrijheid bewust, haar historische toekomst vrij te vormen in voortdurenden kamp met de starre traditie.

En hier openbaart zich de religieuze concentratie-wet van het menschelijk bestaan, welke wet ook in den toestand van den afval haar algemeene gelding behoudt: Alle zelf-kennis is afhankelijk van de kennis omtrent God. Zoo leert ook de afvallige zelfheid zich slechts kennen uit hare afgoden, waarin zij haar tijdelijke redefuncties verabsoluteert.

In de Egyptische pyramidenteksten vinden wij wel het oudste historisch document van een geleidelijke verheffing van het afvallig zelfbewustzijn tot de normatief juridische en zedelijke functies der persoonlijkheid. Wij zien hier, hoe in het onsterfelijkheidsgeloof en den dooden-cultus zich de ethische conceptie van de zelfheid steeds sterker accentueert, naar gelang in de geloofsvoorstelling de doo-dengod Osiris, die in vroegere teksten slechts als een natuur-god door magische formules gedwongen werd de ziel van den afgestorvene gunstig te ontvangen, steeds meer als rechterover goed en kwaad wordt gevat.

Ook in het proces der theoretische zelf-bewustwording handhaaft zich de bovengenoemde religieuze concentratiewet.

Het Grieksche volksgeloof werd, sinds Socrates het "Ken U zelve" tot centraal motief der wijsbegeerte had verheven tegenover de vroegere natuur-philosophie, geleidelijk door den verlichtingsgeest ondergraven. Maar het wijsgeerig denken stond daarbij onder leiding van het geloof in de goddelijkheid der rede. Eerst aan de in het afvallig geloof ontworpen rede-god werd aan Plato en Aristoteles de vermeende eenheid der persoonlijkheid in het "denkend deel der ziel" bewust.

Het geheele afvallig zelfbewustzijn is een mythologisch zelfbewustzijn, dat de "Openbaring God's in de natuur der schepping" eigenmachtig interpreteert in vergoddelijking van den creatuurlijken zin.

Eerst aan de in het geloof ontworpen idee van den Oorsprong onthult zich aan het wijsgeerig denken de idee der zelfheid, de idee van den wortel van het bestaan.

Onder leiding van het ontsluitingsproces in den geloofsafval voltrekt zich nu ook het ontsluitingsproces in de vroegere normatieve wetskringen, met name in den wetskring der historische ontwikkeling, waarin, gelijk wij zagen dit geheele proces gefundeerd is.

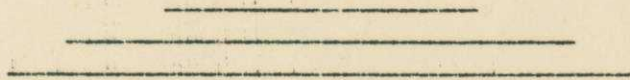
De mogelijkheid der bedoelde ontsluiting onder leiding van het afvallig geloof is hiermede aangetoond.

Rest slechts de vraag, hoe dit ontsluitingsproces zich in afvallige richting in de normatieve aspecten der werkelijkheid openbaart en hoe wij vanuit het Christelijk geloof hierover hebben te oordeelen.

Daarmede raken wij het aloude thema van den strijd tusschen het Koninkrijk Gods en het rijk der duisternis, de civitas Dei en de civitas terrena, als den eigenlijken religieuzen wortel van heel het ontsluitingsproces in de geschiedenis, en de openbaring van dezen strijd in den tijd.

Eerst als wij dit thema nader hebben behandeld, kunnen wij inzicht krijgen in de eenig mogelijke Christelijke idee van de historische ontwikkeling en in de wijze, waarop zij in het geschiedwetenschappelijk onderzoek behoort te worden ghanteerd.

Daarover tenslotte in onze laatste voordracht.

HET CHRISTELIJK GELOOF EN DE CULTUUR-ONTSLUITING 1).

Nu wij in onze derde voordracht de mogelijkheid van een ontsluitingsproces in afvallige richting binnen de structuur der geloofsfunctie zelve hebben aangetoond, kan ook de mogelijkheid van een wezenlijke zin-ontsluiting der vroegere normatieve aspecten in afvallige richting niet meer in twijfel worden getrokken.

En zoo kunnen wij dus ook een wezenlijke cultuur-ontsluiting in het historisch aspect erkennen, welke zich onder leiding van een verdiept ongelooft voltrekt.

In de Christelijke geloofshouding leeren wij die mogelijkheid bij het licht van God's Woordopenbaring verstaan uit den geheelen samenhang der tijdelijke goddelijke wereldorde.

De vraag, welke wij thans in de eerste plaats onder oogen hebben te zien, is deze: Op welke wijze voltrekt zich zulk een ontsluitingsproces?

Wij willen deze vraag thans niet in abstracto behandelen, doch aan de hand van concrete voorbeelden en willen daartoe in het bijzonder stilstaan bij den invloed van den zgn. geest der verlichting op de ontwikkeling der westersche cultuur. Daartoe moeten wij ons eerst rekenschap geven van den oorsprong dezer verlichtingsgedachte.

Sinds den renaissance-tijd begon zich een levens-en wereldbeschouwing geldend te maken van uitgesproken humanistisch karakter, die zich aanvankelijk nog grootendeels trachtte te voegen 't zij in het kerkelijk kader van het Roomsche-Katholicisme, 't zij in een uitwendig bondgenootschap met de Reformatie-beweging, doch die al spoedig haar ware tendenzen begon te openbaren, waardoor het zich noodwendig van beide moest vervreemden.

Dit humanisme was niet zonder meer een herleving van die heidensche vormen van humanisme, welke wij reeds in de Grieksche en Grieksch-Romeinsche gedachtenwereld ontmoeten.

Het had den machtigen historischen invloed van het Christendom ondergaan, maar had dezen invloed slechts gebruikt tot een gedeeltelijke verdieping van het heidensch immanentie-standpunt.

Daartoe saeculariseerde, daartoe ver-wereldlijkte het de Christelijke scheppingsgedachte, de Christelijke opvatting van zondeval en verlossing en de Christelijke opvatting van de vrijheid der menschelijke persoonlijkheid in Christus-Jezus.

De menschelijke persoonlijkheid werd zelfgenoegzaam verklaard in haar normatieve rede-functies²⁾ en in haar werd de idee der schepende vrijheid gelegd, welke als zoodanig aan het heidendom onbekend was.

Dit humanistisch persoonlijkheidsideaal openbaart zijn verschil met het antieke met name in zijn streven zich in het oneindige, in het onbegrensde uit te leven. Voor het antieke bewustzijn met zijn streng aesthetisch besef van maat en harmonie gold het oneindige, het apeiron, als het booze. Daarentegen werd het begrensde, het peras, als het goede gezien.

Het humanistisch persoonlijkheidsideaal daarentegen, dat de Christelijke opvatting van de oneindige Scheppersmacht Gods had gesaeculariseerd, keerde deze verhouding om.

Reeds Giordano Bruno, de renaissance-philosoof, verheerlijkt de goddelijke oneindigheid in mikro- en makrokosmos. En Leibniz noemt uitdrukkelijk het eindige de oorsprong van het booze (in zijn Theodicee).

De menschelijke persoonlijkheid begon zich zelve als een oneindige scheppersmacht te verheerlijken en toen het oude Aristotelisch-Ptolemaeisch wereldbeeld, waarin de aarde als middelpunt van een begrensd heelal werd gezien, sinds de ontdekking van Copernicus als

---

1) Vgl. hierover uitvoerig mijn De wijsbegeerte der Wetsidee Boek II.

onhoudbaar

---

2) Vgl. b.v. de bekende uitspraak van Hugo de Groot, dat de natuurlijke rechts- en zedeorde ook zouden gelden, wanneer geen God bestond.

onhoudbaar bewezen was en het heelal zelve zich als een oneindige samenhang van zonnestelsels openbaarde, waarin onze aarde slechts een verdwijnend kleine plaats inneemt, vond de moderne mensch het oneindigheidsbesef in eigen boezem a.h.w. geprojecteerd in de oneindige hemelruimten. Een nieuw natuurbegrip, doortrokken van de wetenschap, dat in die natuur oneindige mogelijkheden verborgen zijn, deed zijn intrede. Het humanistisch persoonlijkheidsideaal paarde zich aan de nieuwe natuur-beschouwing.

De menselijke persoonlijkheid als mikrokosmos, vervuld van oneindige Scheppingsdrang, ontdekte de natuur als zijn makro-kosmisch spiegelbeeld welks oneindige mogelijkheden den Faustischen heerschers- en ontdekkingsdrang in haar wakker riepen. In de volledige beheersching der oneindige natuur zou de menselijke persoonlijkheid eerst haar souvereine scheppende vrijheid openbaren. Maar deze "persoonlijkheid" werd weer vereenzelvigd met de "rede".

Het spreekt dus wel van zelve, dat de opkomst der moderne mathematische natuur-wetenschap, welke inderdaad den weg wees tot een grootsche ontsluiting van de techniek, doordat zij op systematische wijze de causale wetten ging opsporen, welke het ontstaan der natuurverschijnselen in hun fysisch-chemisch aspect reguleeren, door het humanisme werd begroet als de inluiding van een nieuwe aera, waarin de menselijke autonomie zich steeds grootscher zou ontplooiën.

Het humanisme begon de nieuwe natuurwetenschappelijke denk-methode, welke als zoodanig slechts op het fysisch-chemisch aspect (het bewegingsaspect) der werkelijkheid berekend was, te verheffen tot een universeele denk-methode, welke den geheelen kosmos uit het scheppend denken in een ononderbroken logische continuïteit theoretisch zou hebben te construeeren.

Zoo werd het humanistisch wetenschapsideaal geboren, dat zijn religieuze wortel vond in het persoonlijkheidsideaal, in de religieuze zelf-verheffing van den mensch tot zelfgenoegzame, oneindige vrij-scheppende persoonlijkheid.

De humanistische wijsbegeerte, welke zich sinds Descartes op deze beide grondslagen begon te ontwikkelen, was in een wijsgeerige grond-idee geworteld, waarin het persoonlijkheidsideaal de religieuze stellingkeuze tegenover den Oorsprong aller dingen bepaalde.

Maar reeds in deze grond-idee openbaarde zich aanstonds een onverzoenlijke tegenstrijdigheid, een fundamenteele antinomie tusschen dit persoonlijkheidsideaal en het wetenschapsideaal, dat daaruit ontsproten was. In het persoonlijkheidsideaal werd het centrum van 's menschen bestaan niet in het hart, maar in de normatieve rede-functies gezocht.

Men sprak van de souvereine Rede voortaan slechts in pseudo-Christelijken, humanistischen zin als vrije, scheppende Rede, die in diepsten zin tot Oorsprong van den kosmos werd vergoddelijkt.

De bedoelde grond-antinomie school nu hierin, dat het nieuwe wetenschapsideaal krachtens zijn innerlijke continuïteitstendenz den kosmos slechts als een ononderbroken causalen natuur-noodwendigen samenhang kon construeeren, waarin voor een normatieve vrijheid der persoonlijkheid geen plaats meer was. Werd met deze continuïteitstendenz van het wetenschapsideaal radicaal ernst gemaakt, dan moest dit tot opheffing van het persoonlijkheidsideaal voeren.

Maar omgekeerd, school ook in het persoonlijkheidsideaal een eigen continuïteitstendenz. Ook dit persoonlijkheidsideaal was onverenigbaar met de idee van een goddelijke wereldorde, waarin alle aspecten, ieder in hun eigen zin-modaliteit en binnen hun in eigen kring souvereine wetssfeer, in innerlijken tijdelijken samenhang worden gehouden.

Zoodra de religieuze zelfbeinning het humanisme dus weer voerde tot toekenning van het primaat (den voorrang) aan het persoonlijkheidsideaal, dat immers het wetenschapsideaal had opgeroepen, moest in de humanistische wijsbegeerte het wetenschapsideaal worden teruggedrongen en bij radicale doorvoering van het persoonlijkheidsideaal worden opgeheven. Dan kon de kosmos nog slechts als een ononderbroken samenhang van "scheppende vrijheid" worden erkend en bleef voor een "natuur-noodwendigheid" geen plaats meer over.

De geheele geschiedenis van de moderne humanistische wijsbegeerte is niets anders dan de ontwikkeling van den machtsstrijd tusschen deze twee autagonistische grond-principes.

In den verlichtingstijd nu kreeg het wetenschaps-ideaal, in zijn

oriëntering aan Newton's grondprincipes der natuurwetenschap, het primaat.

In deze periode had de humanistische levens- en wereldbeschouwing ongetwijfeld de historische machtspositie in de vorming der cultuur veroverd. Het belijgend Christendom was voor een goed deel in het defensief gedrongen en zelf innerlijk verzwakt, eenerzijds door scholastische compromissen met de Grieksche, anderzijds door moderne compromissen met de humanistische wijsbegeerte. Het bleef wel is waar als hoeder der Christelijke traditie den strijd voeren tegen den radicalen, vooruitstrevenden verlichtingsgeest, maar de leiding in de cultuur-ontwikkeling was onbetwistbaar aan den humanistischen geest der "Aufklärung" overgegaan. Op wetenschap, kunst, staatkunde en economie, moraal-opvattingen en omgangsleven van dezen tijd werd onuitwischbaar het cultuur-stempel der "Aufklärung" gedrukt. De leidende figuren in de onderscheiden cultuurkringen waren overwegend van deze humanistische wereld- en levensbeschouwing doordrongen. Het verlicht despotisme in de staatkunde, de verlichtingsgeest in het onderwijs, in het bedrijfsleven etc. van dezen tijd zijn van algemeene bekendheid.

Het optimistisch geloof in den voortuigang door de verlichting der wetenschap leidde het geheele proces der cultuur-ontsluiting. Hoe openbaarde zich dit ontsluitingsproces onder leiding van dit "Aufklärungs" geloof ?

Om ons hiervan rekenschap te kunnen geven, moeten wij herinneren aan de beknopte uiteenzetting, welke wij in onze tweede voordracht gaven i. z. de zgn. "universaliteit in eigen kring" van den zin van iederen wetskring, welke in de tijdelijke wereldorde God's zelve ge- waarborgd is.

Wij moeten op deze "universaliteit in eigen kring", waar wij hier het ontsluitingsproces van den zin der geschiedenis in het oog vatten, uiteraard in het bijzonder in de anticipeerende richting letten.

Het geloof in het humanistisch wetenschapsideaal voerde tot een vergoddelijking van het mathematisch-natuurwetenschappelijk denken, waarin de Vaste Grond der wereldverklaring werd gezien.

Het laat zich nu aantonen, hoe onder leiding van dit geloof een machtige ontplooiing van het natuurwetenschappelijk denken tot stand komt. De groote idee van de mathesis universalis, d. i. een universeele, op alle terreinen der kennis toepasselijke symbolische reken-methode, die sinds Descartes de humanistische wijsbegeerte niet meer had losgelaten, voerde Leibniz, gelijktijdig met Newton tot de ontdekking van de differentiaal- en integraal-rekening, zonder welke de ontzaggelijke ontwikkeling der physica in de volgende periode ondenkbaar ware geweest. De idee was vals gericht en had, door de vergoddelijking van het mathematisch denken en de verlogiseering der wiskunde, een duidelijke tendenz tot verflauwing van de modale zingrenzen tusschen de wetskringen.

In haar afvallige richting kon deze idee alleen dan vruchtbaar zijn, in zoverre zij een aanknooppingspunt vond in die universaliteit in eigen kring van de aspecten van getal, ruimte, beweging en logische analyse, welke in de goddelijke wereldorde is gegrond. Getal, ruimte en beweging bezitten in haar modale structuur inderdaad logische en symbolische anticipaties.

In het zgn. differentiaal-getal ontsluit zich de anticipatie op den zin der beweging en deze anticipatie werd in de differentiaal- en integraal-rekening symbolisch-systematisch gevat door het mathematisch denken. Leibniz interpreteerde dezen geheelen stand van zaken als een schepping van het logisch denken. Waar nu de mathesis onder leiding van het geloof in het wetenschapsideaal zich eenzijdig aan de physica oriënteerde, ontstond bij alle ontsluiting van het mathematisch denken tegelijk een innerlijke verstarring. Ook bij de verlogiseering van den modalen zin van getal, ruimte en beweging, ook bij de poging recht, moraal en schoonheid naar mathematische methode te onderzoeken, werd inderdaad toch steeds de aan de physica georiënteerde mathesis tot grondslag genomen. Het dogmatisch geloof in de souveriniteit van het physicaal gericht mathematisch denken moest aan de zin-ontsluiting van dit denken willekeurige grenzen stellen, juist omdat het de universaliteit in eigen kring der mathesis niet erkende en de physicale en symbolische anticipatiesferen in de zin-modaliteiten van getal en ruimte verabsoluteerde.

In de verlichtingsperiode zien wij deze innerlijke verstarring

in de mathematische idee tot openlijke uitdrukking komen.

Zoo deed Diderot in zijn boek De l'interprétation de la Nature de uitspraak: "Ik waag de stelling, dat er, vóór er honderd jaren verlopen zijn, geen drie groote meetkundigen in Europa meer zullen zijn. Deze wetenschap heeft haar hoogtepunt bereikt en zij zal op het peil, waarop ze door Euler en Bernouilli, door d'Alembert en Lagrange gebracht is, in wezen blijven staan. Zij hebben de zuilen van Hercules vastgesteld, waarboven men niet zal uitgaan".

Eerst in den allerlaatsten tijd komt onder invloed van de zgn. holistische levensphilosophie de idee van een biologische mathesis op. Maar aan de ontsluiting b.v. van de sociale, economische en juridische anticipatiesferen van getal en ruimte kan het mathematisch denken niet toekomen, zoolang de humanistische idee der mathesis universalis dit denken blijft leiden.

Wel voerde het geloof in de scheppende kracht van het natuurwetenschappelijk mathematisch denken tot de overheersching van een rationalistisch-individualistische denkwijze op alle terreinen der menselijke samenleving, welke tot een volledige ontbinding der middeleeuwsche organische denkwijze zou voeren.

De ideeën van het maatschappelijk verdrag en van de aangeboren rechten van het individu op vrijheid, gelijkheid en eigendom welke in de Fransche revolutie tot "Leitmotiv" zouden worden voor een radicale liquidatie van het ancien régime, waren ontsprongen enerzijds uit het humanistisch persoonlijkheidsideaal met zijn geloof in de volstrekte autonomie van den mensch, anderzijds met zijn denkmethode, alle samengestelde verschijnselen uit de eenvoudigste elementen te laten ontspringen. / uit het humanistisch wetenschapsideaal

Het groote thema van de aangeboren mensenrechten, door Locke geconcipieerd, straks uitgebouwd in de theorie van de menschen- en burgerrechten van Rousseau en de Fransche revolutie, heeft inderdaad aan de Westersche beschaving een rationalistisch-individualistische vorming gegeven.

Niet, als zouden deze ideeën zich zóó hebben gerealiseerd, gelijk haar ontwerpers ze subjectief hadden uitgedacht. In den historischen machtsstrijd, welke de leidende denkers der Aufklärung om de hervorming der samenleving moesten voeren, moest de theorie der mensenrechten zich aanpassen aan de ontwikkeling der historische toestanden, waarin een ontzaggelijk gecompliceerd stel van vormingsfactoren werkzaam was.¹⁾

Eerst de vorming van nieuwe cultuurnormen onder leiding van de verlichtingsideeën, maar in aansluiting aan de levenskrachtige momenten der traditie, kon de basis leveren voor een wezenlijke rechtsvorming in de lijn van die boven-willekeurige momenten in de natuurrechtstheorie, welke in de goddelijke structuur zelve van het rechtseven besloten zijn.

Daarbij had de "Aufklärung" inderdaad een eigen historische cultuurtaak te volbrengen.

Op rechtsgebied kwam een zin-ontsluiting onder leiding van het verlichtingsgeloof met name tot stand, doordat de rationalistische humaniteitsidee, welke inhoud was gewonnen uit een verwereldlijking van de Christelijke vrijheids- en persoonlijkheidsgedachte, tot een definitieve erkenning voerde van de rechtssubjectiviteit van den mensch als zoodanig.

Aan de middeleeuwsche idee van de Christelijke samenleving, welke van de Schriftuurlijke leer van het "lichaam van Christus" was afgevallen door de vereenzelviging van "het Koninkrijk Gods" met de wereldlijk-kerkelijke organisatie, werd door de historische machtsontwikkeling der individualistische humaniteitsidee de genadestoot toegebracht. De idee van de natuurlijke mensenrechten doorbrak definitief de in wezen on-Christelijke afsluiting der rechtsidee in tijdelijke verbandsvormen, die bedoelden heel de Christenheid van de ongechristianiseerde menschheid te isoleeren. En hierbij kon het Humanisme gebruik maken van de historische macht, welke in verschillende landen de ideeën der Reformatie verworven hadden. De historische tendenzen van beide groote geestesbewegingen kruisten zich op dit punt, en reeds hierom wordt het onmogelijk den invloed der "Aufklärung" geheel te isoleeren.

¹⁾ Hier openbaart zich weder de gelding van het historisch principe der continuïteit dat wij in onze tweede voordracht hebben onderzocht.

Maar wel laat zich de typische richting vaststellen, waarin het ontsluitingsproces zich onder de overheerschende leiding der "Aufklärung" gaat bewegen.

De individualistische en rationalistisch-utilitaristische tendenz, welke in de codificaties van den verlichtingstijd onder onmiddellijken invloed van Christian Wolff ¹⁾, Locke, de Montesquieu e.a. doordringt, is evident terug te voeren op de leiding van het humanistisch wetenschapsideaal bij de positivering der rechtsbeginselen.

De rechtsprincipes zelve, welke hier gepositiveerd werden, waren niet zondig en geen schepping van menselijke willekeur.

Het principe der contractsvrijheid bv., dat bij de moderne ontwikkeling van handel en verkeer een noodzakelijke ontsluiting in den zin des rechts beteekent tegenover de beperking van de civielrechtelijk geldende overeenkomsten tot vaste typen en de primitieve binding van de overeenkomst aan starre symbolische vormen, was reeds door het canonieke recht gepositiveerd en onder invloed van dit laatste in het moderne Germaansche recht overgegaan. Maar in het canonieke recht was dit principe in onmiddellijken samenhang gevat met de "natuurlijke zedewet", met den moreelen eisch van trouw aan het gegeven woord. En juist daarom bond de canonieke rechtstheorie de toepassing van dit principe aan een uitgewerkte leer van de "justa causa" (de rechtvaardige rechtsgrond) en van het "justum pretium" (de rechtvaardige prijs), welke, als behoorend tot het "natuurrecht", door de Kerk, als hoedster der natuurlijke zedewet, zou moeten worden geïnterpreteerd en gehandhaafd. Daar kwam bij de menigvuldige binding van het maatschappelijk rechtsleven aan de corporatieve vormen der Middeleeuwen, welke in den beginnenden modernen tijd wel geleidelijk werden uitgehold, maar toch eerst door de Fransche revolutie definitief werden geliquideerd.

Tegen al deze bindingen heeft het rationalistisch wetenschapsideaal, gelijk dat in de humanistische natuurrechtstheorieën tot uiting kwam, van meetaf een scherp strijd aangebonden. Reeds Hugo de Groot maakt het beginsel: "Overeenkomsten behooren te worden nagekomen" los van de justa causa. Thomas Hobbes bindt een radicalen strijd aan tegen de leer van het justum pretium en lost de geheele idee der gerechtigheid op in de formeele wilsovereenstemming van partijen in het maatschappelijk verkeer.

In deze geheele beschouwing heeft het moderne humanistisch natuurrecht reeds zijn bondgenootschap bezegeld met het economisch individualisme, dat bij een staatsabsolutistische wending van dit natuurrecht in mercantilistischen zin zou worden ontplooid, en bij zijn wending in de richting van de oud-liberale rechtsstaatsgedachte: in den geest van het "laissez faire, laissez aller"; van het ongebonden vrije spel der maatschappelijke krachten.

In dit economisch individualisme voltrok zich een sterke rationaliseering en individualiseering van het economisch leven: het verbrak de middeleeuwsche verbandsvormen der monopolistische gilden, welke niet op expansie, maar op afsluiting van het economisch leven waren berekend. Het behaalde onder leiding van de verlichtingsdenkbeelden zijn definitieve overwinning en kwam in de opkomende economische theorieën der physiocraten en der zgn. klassieke school tot theoretische bezinning.

Door zijn vrijmaking van den individueelen ondernemingsgeest in de moderne expansie van industrie en handelsverkeer beteekende het een eenzijdige ontplooiing van het maatschappelijk verkeersmoment in den zin van den economischen wetskring ²⁾. De economische wet van vraag en aanbod, welke na de definitieve slechting der middeleeuwsche verbandsvormen als grondnorm voor de economische prijsvorming tot gelding werd gebracht, was slechts een norm voor de economische verhoudingen in het moderne vrije ruilverkeer, waarin de individuen als zoodanig, gecoördineerd tegenover elkander staan en niet

¹⁾ Met name in het "Pruisisch Landrecht" van 1794. Het Oostenrijksche Burgerlijk Wetboek van 1811 stond meer onder Kant's invloed. in

²⁾ Dit is een sociale analogie in de economische zin-modaliteit, die echter haar correlaat heeft in de verbandshouding.

in een samenlevingsverband met gezags- en ondergeschiktheidsverhoudingen gevoegd zijn.

In de positieve vorming van deze economische verkeersnorm, welke straks door de klassieke school tot een onveranderlijke "zuivere natuurwet" van het economisch leven zou worden geproclameerd, ontsloot zich de economische wetskring in anticipatie op de individualistisch gevatte mensenrechten, op de utilitaristische verstandsmoraal en in laatste instantie op het geloof in het wetenschapsideaal.

Maar het ontsluitingsproces vertoonde hier, gelijk in alle overige normatieve wetskringen, een schrijnende dis-harmonie.

De overmatige individualisatie en rationalisatie van het vormingsproces, geleid door het geloof in de souvereiniteit van het atomiseerend natuurwetenschappelijk denken, leidde in de economische wetsvorming zelve tot een afgodendienst met de abstracte individualistische idee van den "homo economicus".

De nuchtere berekening van eigen gewin werd het eenig richtsnoer van het economisch leven en overwoekerde iedere binding aan de economische verbandsprincipes, zooals die in de gilden tot gelding waren gekomen.

Gelijk het wetenschapsideaal een voortdurende bedreiging voor het persoonlijkheidsideaal opleverde, zoo zou de individualistische rationalisatie en vertechnisatie van het economisch leven straks duizende arbeiders in feitelijke loonsslavernij en de vrije persoonlijkheid onder beheersching van haar eigen technische scheppingen brengen. Gelijk het individualistisch natuurrechtelijk principe der vrijheid en gelijkheid in het burgerlijk rechtsverkeer, bij gebreke aan tegenwicht in een evenzeer verdiept privaat verbandsrecht, de schrijnendste materiele ongelijkheid in de positie der contracteerende partijen (ondernemer en arbeider) zou veroorzaken.

En toch - niet de positieve vorming van het economisch principe van vraag en aanbod en niet de rationalisatie en individualisatie van het economisch leven was op zich zelve zondig. De vloek van het ontsluitingsproces onder leiding van het verlichtingsgeloof was slechts de schrijnende disharmonie in de overwoekering van bepaalde zin-momenten ten koste van alle andere.

Bezien wij dit geheele ontsluitingsproces naar zijn historische basis, dan kunnen wij hier constateeren een overwoekering van de vormingsmacht van den cultuurfactor der moderne natuur-wetenschap ten koste van de vormingsmacht der overige cultuurfactoren, met schending van het vroeger onderzochte historisch norm-beginsel der beschavings-economie 1)

Dit kon de Westersche cultuur op den duur niet verdragen en zoo moest straks in het verloop der geschied-ontwikkeling, wanneer op alle levensterrein zich de gevolgen van de tyrannie van het wetenschapsideaal gaan openbaren, een fulminant verzet van de overige cultuur-kringen (die van kunst, kerk, politiek enz. enz.) tegen deze overheersching zich baanbreken. Onder leiding van de ideeën der Romantiek zou de restauratie-beweging na de liquidatie van de Fransche revolutie en het Napoleontisch imperialisme zelfs een anti-historische reactionaire politiek gaan voeren, die op haar beurt weer het verzet van het Liberalisme, zoowel als van de Anti-revolutionaire richting zou oproepen.

.....

De disharmonie, welke zich ook naar de wets-zijde van het ontsluitingsproces in de zondige samenleving openbaart, wordt voor het humanistisch wijsgeerig bewustzijn tot antinomie met zijn verabsolutering der natuur-noodwendigheid en het persoonlijkheidsideaal met zijn verabsolutering der vrije persoonlijkheid.

Voor het Christelijk wijsgeerig bewustzijn echter, dat zich inderdaad zonder compromissen met de immanentie-philosophie, aan het Schriftuurlijk standpunt houdt, is het aanvaarden van antinomieën in de goddelijke wereldorde zelfs in deze zondige wereld onmogelijk. De bedoelde disharmonie onthult zich bij het licht van God's Woord alleen als een gebrokenheid en verstarring in het ontsluitingsproces onder den vloek der zonde.

De goddelijke wereldorde is niet zelve tegenstrijdig, waar zij iedere vergoddelijking van den creatuurlijken zin in het ontsluitingsproces wrekt in de disharmonie, welke de afval van de religieuze zin-volheid der Goddelijke Wet in de ontsluiting van de anticipatiesferen der wetskringen teweegbrengt.

1) Vgl. hierover de tweede voordracht.

Het
Z tot de oer-tegenstrijdigheid in de beide grondfactoren der humanistische levens-en wereldbeschouwing; het wetenschapsideaal.

Het is deze wereldorde zelve welke het normatieve ontsluitingsproces in de fundeerende tijdsrichting bindt aan de historische machtsvorming en in de anticipeerende tijdsrichting aan de richting van het geloof. Heilig en zonder innerlijke tegenspraak is die goddelijke wetsorde, waar zij de mogelijkheid zelfs van een gebrekkige positieering der Christelijke beginselen bindt aan een historischen machtsgrondslag en aan de leiding door het waarachtig Christelijk geloof. Heilig en zonder innerlijke tegenspraak, ook waar zij gericht oefent over het ontsluitingsproces, wanneer daarin de geest van het ongeloof de roepingsmacht tot historie-vorming verworven heeft.

Achter die gebrokenheid in het tijdelijk ontsluitingsproces onthult zich nu aan het Christelijk geloofsoog bij het licht van God's Woordenopenbaring de gebrokenheid in den religieuzen Wortel der schepping, waarin het rijk der duisternis tot het laatste gericht in de voleinding der eeuwen den strijd zal blijven voeren tegen het Koninkrijk God's in Christus Jezus. Reeds Augustinus heeft dezen strijd in den wortel der schepping tot grond-thema gemaakt van heel de wereld-historie. Civitas Dei en civitas terrena openbaren hun onverzoenlijke worsteling in het groote kampveld der historie. Dat Augustinus daarbij in een speculatieve constructie der wereld-geschiedenis vervalt, door uit de Woord-Openbaring een theoretisch criterium voor de periodiseering der historische ontwikkeling af te willen leiden, kan hier voor het oogenblik blijven rusten. De grondgedachte zelve wordt hierdoor niet aangetast en zal door de waarlijk Christelijke geschied-philosophie nimmer mogen worden losgelaten.

Waar ons aldus in den religieuzen Wortel der wereldgeschiedenis de anti-these en gebrokenheid is geopenbaard, moet deze gebrokenheid ook haar uitdrukking vinden in de Christelijke idee der historische ontwikkeling.

Deze Christelijke idee kan niet worden geleid door een optimistisch verlichtingsgeloof in een gestadigen vooruitgang der menselijke cultuur bij ontsluiting van het wetenschappelijk denken, gelijk zij evenmin aan een pessimistisch relativistisch Historisme kan worden prijsgegeven.

Zij blijft beheerscht door het religieuze grondmotief van den strijd tusschen Civitas Dei en civitas terrena in den tijdelijken gang der historie, al blijft zij ook eschatologisch gericht op de uiteindelijke zegespraal van het Koninkrijk God's in Christus, Wien gegeven is alle macht in hemel en op aarde.

En daarbij ziet zij de openbaring van God's gemeene gratie in de geschied-ontwikkeling, inzooverre de civitas terrena, ook waar zij de leiding krijgt in het ontsluitingsproces, aan de goddelijke wereldorde gebonden blijft, waardoor de doorwerking der zonde wordt geremd en steeds weer tegenstroomingen worden opgeroepen.

Maar deze gemeene gratie heeft zelve haar verborgen wortel in de civitas Dei, in het Rijk van Christus Jezus, buiten Wien God Zijn schepping niet in genade kan aanzien. Christus Jezus is de Koning ook der gemeene gratie, voor wien heel de beschavingsontwikkeling moet worden opgeëischt. De Civitas Dei als verborgen religieuze wortel der gemeene gratie, moet ook in het historisch ontsluitingsproces openbaar worden, al kan zij daarin in dit zondig leven nimmer ongebroken tot uitdrukking komen.

.....

Zoo kunnen wij dan thans de Christelijke idee der geschied-ontwikkeling nader preciseeren.

Deze kan niet uit de Goddelijke Woord-openbaring alleen worden gewonnen, gelijk Christelijke geschied-philosophen als Augustinus en Bossuet hebben gemeend.

Zij blijft immers een theoretische idee, inzooverre zij op de geschied-wetenschap met haar theoretisch geabstraheerd onderzoekingsveld betrokken moet blijven.

Slechts over Oorsprong, wortel, aanvang, centrum en einde der wereld-historie kan alleen de Goddelijke Woord-Openbaring ons licht verspreiden.

Maar in het licht dezer Woord-Openbaring onthulde zich ook de goddelijke structuur-wet van het ontsluitingsproces, welke slechts door theoretisch onderzoek kon worden vastgesteld.

Zoo ontdekten wij het criterium, waardoor de zgn. primitieve en de ontsloten culturen van elkander behooren te worden onderschei-

den

den, een criterium, dat nimmer uit een vermeend onbevooroordeeld feiten-onderzoek kan worden gewonnen, omdat het veelmeer aan het geschied-wetenschappelijk onderzoek ten grondslag moet worden gelegd.

Immers, de eigenlijke historic-wetenschap onderzocht, gelijk wij in onze tweede voordracht zagen, slechts zulke culturen, welke in den stroom der ontsloten beschavingsontwikkeling zijn opgenomen. Zij laat het onderzoek van nog gesloten culturen over aan andere wetenschappen als ethnologie, archaëologie e.d. Zij moet dus over een criterium beschikken ter vaststelling van den aanvang van het historisch ontsluitingsproces. En dit criterium is, gelijk wij zagen, slechts uit een wijsgeerige analyse van de modale structuur der geschied-ontwikkeling op te sporen. Het is in den vollen zin des woords hypothesis, wijsgeerige grond-legging der geschied-wetenschap.

En het inzicht in dit criterium is ter laatste instantie afhankelijk van het religieuze uitgangspunt van den onderzoeker.

Wij kunnen thans ook onze idee van den aanvangstoestand der geschiedenis preciseeren.

Deze aanvangstoestand is op Schriftuurlijk Christelijk standpunt nimmer te vatten als een primitieve of gesloten beschaving.

Immers, in onze derde voordracht hebben wij gezien, hoe de "gesloten cultuur" zich eerst op het grenspunt van den geloofs-afval kan voordoen. God's Woord-Openbaring leert ons echter, dat God den mensch goed heeft geschapen en niet als een primitief vereerder van natuur-machten. Zou kunnen wij de primitieve cultuur op Christelijk standpunt dus slechts als afval van den oorspronkelijken cultuur-toestand vatten, waarmede alle evolutionisme bij den wortel is afgesneden. Maar de oorspronkelijke cultuur-toestand mag op Christelijk standpunt evenmin worden gezien als eindpunt van de cultuur in haar door God gewilde gestalte.

Hij was slechts het aanvangspunt der geschied-ontsluiting in de ware God-gevallige richting.

Dan komt de zondeval en de paradijsbelofte, die de gebrokenheid in het ontsluitingsproces brengen. Wij hebben ons nu inzicht verworven in de mogelijkheid en den aard van een wezenlijke cultuur-ontsluiting ook onder leiding van de civitas terrena, en in het karakter der disharmonie, welke het ontsluitingsproces in den afval ook naar de wetszijde moet vertoonen.

En zoo kan deze Christelijke ontwikkelingsidee niet enghartig zijn, gelijk die der "Aufklärung". Bij hare hantoeering kan iedere relatieve zin-ontsluiting der beschaving, ook al is zij door anti-Christelijke machten gevormd, als zoodanig worden erkend; zij gaat uit van het inzicht, dat iedere geestesstrooming, welke de roepingsmacht tot historievorming heeft ontvangen, haar eigen normatieve taak heeft te volbrengen als instrument in God's hand. Juist daarom heeft zij principieel gebroken met iedere speculatieve aprioristische constructie van de perioden der historische ontwikkeling.

En zij blijft bovenal de innerlijke spanning behouden tusschen de zondige werkelijkheid en den vollen eisch der goddelijke wet.

Die eisch komt benauwend op ons aan, ook daar waar zij ons onze taak als Christenen in de worsteling om de macht in het vormingsproces der historie voorhoudt. Want zij stelt een eisch, dien wij als zondige menschen op geenerlei wijze kunnen volbrengen en drijft ons uit in verbrokenheid des harten tot Christus Jezus, den Eenige, uit Wiens volheid de Christen het geloofsvertrouwen kan putten, om nochtans den den rusteloozen strijd voor het Koninkrijk God's in de geschiedenis te voeren, ja inderdaad: nochtans.

=====
=====
=====

